
Μ Ε Τ Α Π Τ Υ Χ Ι Α Κ Ε Σ Ε Ρ Γ Α Σ Ι Ε Σ

Κοινωνικές επιπτώσεις της παλιννόστησης: οι επιπτώσεις στην περιφερειακή αγορά εργασίας

ΜΑΡΙΑ ΤΣΩΡΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

Το κείμενο που ακολουθεί είναι περίληψη της διπλωματικής εργασίας που κατατέθηκε στο Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου, από την Μαρία Τσωρτζοπούλου με επιβλέποντα καθηγητή τον Γιάννη Σακέλλη τον Ιούνιο του 1992.

Οι μετακινήσεις πληθυσμών επενεργούν στις κοινωνίες των περιοχών προέλευσης και προορισμού, ενώ ένα πλέγμα κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων ασκεί την επίδρασή του στις ροές που παρατηρούνται ανάμεσα στις χώρες, αλλά και στο εσωτερικό μιας χώρας.

Η γεωγραφική κινητικότητα πληθυσμών, φαινόμενο κύρια κοινωνικό, επιδρά στις κοινωνίες και διαμορφώνει τις δομές τους. Ταυτόχρονα συνδέεται με τα επίπεδα ανάπτυξης, τις ανισότητες ανάμεσα στις κοινωνίες αλλά και στην ίδια την κοινωνία, τις σχέσεις εξάρτησης, την δομή του κράτους και ακόμη την ιστορία, την γεωγραφία, τον πολιτισμό, γενικά με την συνολική κίνηση της κοινωνίας.

Η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από έντονη, εσωτερική και εξωτερική κινητικότητα, με όχι μόνο οικονομικές αλλά και ιδεολογικές

και πολιτικές προεκτάσεις.

Η διόγκωση των δύο μεγάλων αστικών κέντρων και ιδιαίτερα της πρωτεύουσας με την ταυτόχρονη ερήμωση της υπαίθρου, είναι το αποτέλεσμα του αναπτυξιακού μοντέλου που επιβλήθηκε στη χώρα από ιδρύσεως του νεοελληνικού κράτους, ειδικότερα τα μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο χρόνια. Στα πλαίσια αυτού του αναπτυξιακού μοντέλου ερμηνεύεται, εκτός των άλλων ιδιοτυπιών της ελληνικής κοινωνίας, και η προαναφερόμενη κινητικότητα.

Αυτή η προβληματική αποτέλεσε το έναυσμα για την παρούσα εργασία, που φιλοδόξησε να διερευνήσει τις επιπτώσεις από τις παλιννοστήσεις Ελλήνων μεταναστών στο χώρο αφενός, στα ίδια τα άτομα αφετέρου, για το χρονικό διάστημα 1971-85.

Το γεγονός πως μεταναστεύουν, άρα και παλιννοστούν άτομα εκτός εργατικού δυναμικού, (παιδιά, ηλικιωμένοι) προσελκύει το ενδιαφέρον για την διερεύνηση της κοινωνικής επανένταξης και των ομάδων αυτών, εστιάζοντας όμως στην επαγγελματική επανένταξη των ατόμων και τις πιθανές επιπτώσεις από την εισροή ανθρώπινου δυναμικού στην τοπική αγορά εργασίας.

Με την υποστήριξη των ποσοτικών δεδομένων, αναζητείται η αποκάλυψη της μεταλλαγής της ελληνικής κοινωνίας μέσα από το κύκλωμα αποδημία-παλιννόστηση.

Οι αρχές της ανάπτυξης για τον άνθρωπο και της ισότητας ανάμεσα στα κράτη και τις περιφέρειες, σε συνδυασμό με την πεποίθηση ότι ο χώρος δεν είναι ένα ουδέτερο πεδίο όπου τα κοινωνικά φαινόμενα απλά συμβαίνουν αλλά ένα διαρκές γίνεσθαι, διατρέχουν και καθορίζουν την εργασία.

Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η χώρα μας, από τις αρχές του 1970, μεττράστηκε από χώρα αποστολής μεταναστών, σε χώρα υποδοχής ξένου εργατικού δυναμικού, με ιδιαίτερη έξαρση την δεκαετία 1980-90, το θέμα διερευνάται από την σκοπιά εκείνης, της αποστολής μεταναστών που παλιννοστούν.

Τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, η βιβλιογραφία, οι έρευνες και η μικροαπογραφή που διενήργησε η Ειδική Επιτροπή του προγράμματος ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης το 1985, αποτέλεσαν τα υλικά στήριξης της μελέτης. Εδώ και από την θέση αυτή, θα πρέπει θα αποδοθούν ευχαριστίες στον Dr. Ν. Πετρόπουλο για την παροχή των εν λόγω στοιχείων.

Οι πολλαπλές επιπτώσεις των μετακινήσεων πληθυσμών έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών που στην ανάλυση του μεταναστευτικού φαινομένου, ανχνεύουν και ερμηνεύουν τα αίτια που

το προκαλούν. Επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων εξηγούν τα αίτια που προκαλούν τις μεταναστευτικές κινήσεις από την σκοπιά της επιστήμης τους. Ειδικότερα, οι οικονομολόγοι νεοκλασικοί ή μαρξιστές, ερμηνεύουν τις μεταναστευτικές κινήσεις με όρους οικονομικούς και εντάσσουν τους κινητήριους λόγους αυτών των κινήσεων στις κρατούσες οικονομικές συνθήκες. Από τους δημογράφους και κοινωνιολόγους ακολουθείται η θεωρία της έλξης-απόθησης ως ερμηνεία των οικονομικών, κοινωνικών και δημογραφικών παραγόντων που επικρατούν σε δεδομένη ιστορική περίοδο, στις χώρες προέλευσης και προορισμού και που συνεπιδρούν στην πρόκληση των μεταναστευτικών ροών. (Πουλοπούλου-Εμκε, Ηρα: Προβλήματα Μετανάστευσης-Παλιννόστησης ΙΜΕΟ/ΕΔΗΜ 1986, σ. 111).

Με την πελοίθηση πως η πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού φαινομένου απαιτεί πολύπλευρη προσέγγιση, αναζητούνται τα αίτια που προκαλούν τις κινήσεις πληθυσμών τόσο στις χώρες αποστολής, όσο και υποδοχής με αναφορές στο ρόλο του κράτους. Η ύπαρξη ή όχι μεταναστευτικής πολιτικής με την παροχή κινήτρων, αλλά και ή μορφή που παίρνει αυτή η εκάστοτε πολιτική, λειτουργεί καταλυτικά στην έξαρση ή ύφεση των μετακινήσεων πληθυσμών.

Επιπρόσθετα, η πολιτική που ασκείται από κάποιο κράτος στο συγκεκριμένο θέμα, αποκαλύπτει, εν πολλοίς, και τις αναγκαιότητες του συγκεκριμένου κράτους για την προσέλκυση ή απώθηση μεταναστών. Αποκαλύπτει επίσης και τις δομημένες σχέσεις ανάμεσα στις χώρες που παρατηρούνται κινήσεις πληθυσμού.

Η εργασία απαρτίζεται από δύο μέρη. Στο πρώτο αναζητούνται τα αίτια που προκαλούν τις μεταναστευτικές κινήσεις στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού εργασίας, και σκιαγραφούνται τα χαρακτηριστικά αυτών που μεταναστεύουν, κατά δύο μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα, μέχρι τον Β παγκόσμιο πόλεμο και μετά απ' αυτόν. Πλείστοι όσοι λόγοι υπέβαλαν αυτή την διχοτόμηση του χρόνου. Πέρα από το ότι ένας πόλεμος έχει σαν γεγονός και παρελκόμενες συνέπειες για μια χώρα, παρατηρείται διαφοροποίηση στα χαρακτηριστικά των ατόμων που μεταναστεύουν ανάμεσα στις δύο προαναφερόμενες περιόδους. Επιπρόσθετα διαφοροποιείται η στάση του κράτους, με την προσπάθεια ελέγχου της μεταναστευτικής κίνησης στο δεύτερο ρεύμα. Τέλος η ομοιογενοποίηση των παρεχομένων στοιχείων συνιστά λόγο ενισχυτικό της προτεινόμενης χρονικής διάκρισης.

Στο δεύτερο μέρος παρακολουθούνται τα ρεύματα παλιννόστησης σε τρεις χρονικές αναφορές, πριν το Β παγκόσμιο πόλεμο, μετά απ' αυτόν και μέχρι το 1970, και από το 1971 μέχρι το 1985. Η τρίτη αυτή χρονική

διάκριση, που επικεντρώνει και το ενδιαφέρον της εργασίας υποστηρίζεται και από τα στοιχεία της μικροαπογραφής.

Την μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο περίοδο σημειώνεται ο κύριος όγκος των μεταναστευτικών κινήσεων. Ενώ μέχρι το 1940 παρατηρήθηκε το 28% του όγκου του όλου μεταναστευτικού ρεύματος, μεταπολεμικά και ιδιαίτερα την περίοδο μετά το 1960 σημειώθηκαν οι μεγάλες εκροές πληθυσμού. Περίπου 1.500.000 άτομα εγκατέλειψαν την χώρα σε διάστημα είκοσι χρόνων. Άτομα που σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία βρίσκονταν στις παραγωγικές ηλικίες είχαν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τον υπόλοιπο πληθυσμό, ήταν τα πιο ευέλικτα και άρα πιο επιδεκτικά στις αλλαγές. Είναι φανερό οι συνέπειες μιας εκροής πληθυσμού με τέτοια ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά, για μια κοινωνία που προσπαθεί να αναπτυχθεί, στην κρισιμότερη για την ανάπτυξή της μεταπολεμική περίοδο.

Η παλιννόστηση όπως και η μετανάστευση είναι διαδικασία επιλεκτική με το δικαίωμα της επιλογής σχεδόν αποκλειστικά στις χώρες υποδοχής μεταναστών. Τα άτομα που παλιννοστούν είναι εκείνα που πρώτα υπέστησαν τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης στις χώρες υποδοχής, άτομα δηλαδή περισσότερο ανειδίκευτα και οι γυναίκες.

Η προσέλκυση μεταναστών στις χώρες υποδοχής υπαγορεύτηκε από την ειδική έλλειψη της αγοράς εργασίας τους, κατά συνέπεια, οι ξένοι εργάτες απασχολήθηκαν στις πλέον ανειδίκευτες εργασίες. Αλλά και όσοι απ'αυτούς ειδικεύθηκαν σε κάποιους τομείς, με την επιστροφή τους δεν ήταν δυνατόν να ενταχθούν στην ελληνική αγορά εργασίας, με ειδικεύσεις που δεν ανταποκρίνονταν στο ελληνικό επίπεδο ανάπτυξης.

Μέσα από το κύκλωμα απαθηνία παλιννόστηση ο προς τα έξω προσανατολισμός της ελληνικής κοινωνίας ανακυκλώνεται. Το συμπλέγμα ιδεολογικού, πολιτιστικού, οικονομικού προσανατολισμού επιβεβαιώνεται και από τις καταναλωτικές συνήθειες των παλιννοστούντων και από τους γενικότερους στόχους τους για την επιτυχία.

Οι παλιννοστούντες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους ασχολούνται στον τριτογενή τομέα, ενώ φαίνεται πως τα χρήματα που φέρνουν μαζί τους δεν είναι αρκετά για επενδύσεις που δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας.

Η συμμετοχή των περιφερειών της χώρας στην μετανάστευση ήταν άνιση, εφόσον κάποιες απ' αυτές έχασαν εντελώς τον πληθυσμό τους. Αλλά και στην παλιννόστηση δεν είχαν την ίδια συμμετοχή, εφόσον οι περισσότερες δεν τον επανέκτησαν.

Οι παλιννοστούντες επιστρέφουν στη μεγάλη τους πλειοψηφία στα αστικά κέντρα, με βασικούς πόλους έλξης την περιφέρεια της πρωτεύουσας και τη Θεσσαλονίκη. Είτε πριν φύγουν κατοικούσαν σε αγροτικές

περιοχές, είτε σε ημιαστικές είτε στα αστικά κέντρα, προτιμούν σαν τόπο εγκατάστασής τους τις πόλεις κάποιου μεγέθους. Ετσι μέσα από το κύκλωμα αποδημία-παλιννόστηση, οι αγροτικές περιοχές χάνουν σημαντικούς πόρους για την ανάπτυξή τους, τους ανθρώπινους.

Όλα τα στοιχεία για την συμμετοχή των περιφερειών στην παλιννόστηση συνηγορούν στην διαπίστωση πως παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στην παλιννόστηση, οι περιφέρειες που έχασαν λιγότερο τον πληθυσμό τους κατά το μεταναστευτικό ρεύμα της προηγούμενης περιόδου.

Η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται εκτός των άλλων και από έντονη αστικοποίηση, με μια πρωτεύουσα που συγκεντρώνει το μέγιστο του ελληνικού πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων, παράλληλα με μια περιφέρεια σταθερά εγκαταλελειμένη.

Μια ύπαιθρος που δεν έχει αρκετό πληθυσμό και μια πρωτεύουσα που χαρακτηρίζεται από υπερπληθυσμό, δεν απαρτίζουν τις βάσιμες προϋποθέσεις ανάπτυξης μιας χώρας. Παράλληλα, το αποτέλεσμα αναπαράγει τις αιτίες του, και η κοινωνία παλινδρομεί διατηρώντας και αναπαράγοντας την καθυστέρησή της.

Την περίοδο 1971-85 επέστρεψαν στην χώρα 625.000 άτομα, σύμφωνα με τα στοιχεία της μικροαπογραφής. Όμως πέρα από τον όγκο τους, οι παλιννοστούντες είναι και άτομα-φορείς κοινωνικών αξιών. Ο παλιννοστήσας εντάσσεται σε τρεις κοινωνίες: στη συνήθως αγροτική απ' όπου ξεκίνησε, στην αλλοδαπή όπου εργάστηκε, στην πόλη όπου παλιννοστεί. Οι κοινωνικές αξίες κινητοποιούν σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές των ατόμων, όσον αφορά στην επαγγελματική τους επανένταξη. Οι παλιννοστούντες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους απασχολούνται στον τριτογενή τομέα. Αυτή η συμπεριφορά οφείλεται κατά πολύ στην αντίληψη του ίδιου του παλιννοστούντα για την επιτυχία και της μικροκοινωνίας του, ενώ σχετίζεται και με επίπεδα ανάπτυξης της χώρας. Ετσι με την εισροή ανειδίκευτου, ευρισκόμενου στις παραγωγικές ηλικίες δυναμικού, προκαλείται επιδείνωση της αγοράς εργασίας και της συνολικής και της τοπικής, αν λάβουμε υπόψη τις χωρικές προτιμήσεις των ατόμων που επιστρέφουν, εφόσον κάποια πρόβλεψη για την ενσωμάτωσή τους δεν έχει γίνει, εφόσον κατά το διάστημα της απουσίας τους δεν συντελέστηκε η πολυπόθητη εκδιомηχάνιση.

Η ανεργία πλήττει περισσότερο τα υψηλά επίπεδα μόρφωσης, από τα μεσαία. Οι παλιννοστούντες με τα υψηλότερα επίπεδα μόρφωσης προτιμούν την περιοχή της πρωτεύουσας σαν τόπο εγκατάστασης, κατά κύριο λόγο και κατόπιν την περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Η πολιτική για την παλιννόστηση που έχουν ακολουθήσει οι ελληνικές

κυβερνήσεις μέχρι τώρα θα χαρακτηρίζονταν αποσπασματική και προανατολισμένη σε κάποιες χρηματικές παροχές. Φαίνεται όμως ότι για την αποτελεσματικότητα των όποιων οικονομικών μέτρων θα ήταν σκόπιμη η ταυτόχρονη υλοποίηση έργων κοινωνικού χαρακτήρα. Έργα που να συγκρατούν τους τοπικούς πληθυσμούς και να προσελκύουν τους παλιννοστούντες. Έτσι ώστε θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί ο στόχος της ανακατανομής ανθρώπινων πόρων σ' όλη την χώρα.

Παρά το γεγονός ότι σαν χώρα δοκιμάσαστε στο τελευταίο στάδιο του μεταναστευτικού κύκλου, την παλιννόστηση, δοκιμάσαστε ταυτόχρονα στην θέση μιας χώρας με εισαγωγή μεταναστών, ενώ οι τελευταίες εξελίξεις στην Ευρώπη προτάσσουν την ελικαιρότητα του φαινομένου των κινήσεων πληθυσμών, που προοιωνίζονται εντονότερες στο άμεσο μέλλον. Ένας επαναπροσδιορισμός των πρακτικών για την μετανάστευση φαίνεται επιβεβλημένος ενώ η διεπιστημονική προσέγγιση των πολλών επιπτώσεων από τις κινήσεις πληθυσμών στο χώρο αφενός, στα ίδια τα άτομα αφετέρου, θεωρείται η πλέον ενδεδειγμένη για να στηρίξει τις όποιες πρακτικές.

**Περιφερειακή διάσταση των μακρο-χρηματοδοτικών ροών των επιχειρήσεων τεχνολογιών αιχμής στην Ελλάδα.
Μεταπτυχιακή εργασία στο Ινστιτούτο Περιφερειακής
Ανάπτυξης του Πάντειου Πανεπιστημίου.**

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ν. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ

Αντικείμενο μελέτης

Οι χρηματοδοτικές ροές των επιχειρήσεων ενός κλάδου αποτελούν συνάρτηση: 1) των επιλογών των διοικήσεων των επιχειρήσεων του κλάδου, 2) του εξωτερικού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων που επηρεάζεται από την οικονομική και κοινωνική δομή της εθνικής οικονομίας, από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της περιφέρειας εγκατάστασης της επιχείρησης από τη σημερινή και την προβλεπόμενη πορεία του κλάδου στο εθνικό και στο διεθνές επίπεδο και τέλος από την ασκούμενη εθνική και περιφερειακή πολιτική.

Η εξέταση όλων αυτών των παραμέτρων σε πέντε κλάδους ήταν το

αντικείμενο ενασχόλησης αυτής της εργασίας. Κοινό σημείο των πέντε αυτών κλάδων αποτέλεσε το είδος των προϊόντων του καθενός, που θεωρήθηκε προϊόν επιχειρήσεων τεχνολογίας αιχμής. Οι κλάδοι αυτοί είναι: α) οι νέες τραπεζικές εργασίες, β) οι τηλεπικοινωνίες, γ) η πληροφορική, δ) οι πολεμικές βιομηχανίες, ε) οι εναλλακτικές μορφές ενέργειας.

Τα προϊόντα των κλάδων αυτών έχουν βαρύνουσα σημασία, όχι μόνο γιατί αποτελούν κάποιο σημαντικό μερίδιο του εγχώριου προϊόντος, αλλά κυρίως γιατί η εδραίωσή τους στην αγορά σημαίνει για την Ελλάδα: α) αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, β) δημιουργία νέων προϊόντων και αγορών, γ) μετατροπή των κλάδων αυτών σε ηγετικούς κλάδους της οικονομίας, δ) συνεισφορά στους στόχους της εθνικής και περιφερειακής πολιτικής.

Μεθοδολογία

Δύο ήταν τα κριτήρια επιλογής των κλάδων αυτών:

α) η συμβολή τους στην ανάπτυξη,

β) η ευρεία συμμετοχή τους στο χρηματοδοτικό ελληνικό κύκλωμα.

Την επιλογή διευκόλυνε το γεγονός ότι υπάρχουν λίγοι τεχνολογικοί κλάδοι στην Ελλάδα.

Στα κεφάλαια 3-8 κάθε κλάδος εξετάζεται ξεχωριστά. Στην αρχή κάθε κεφαλαίου περιγράφεται η κατάσταση και οι προοπτικές κάθε κλάδου στο διεθνή και τον κοινοτικό χώρο. Ακολουθεί μια αναφορά για τη σημασία κάθε κλάδου στην περιφερειακή ανάπτυξη, καθώς και για την πορεία και τις προοπτικές του στην ελληνική αγορά. Στόχος αυτής της αρκετά μεγάλης "εισαγωγής" δεν είναι η παρουσίαση μιας περιληπτικής κλαδικής μελέτης, αλλά η απεικόνιση της περιφερειακής πραγματικότητας, (διεθνής χώρος, κοινότητα, Ελλάδα), άρα και των παραγόντων που θα επηρεάσουν τις χρηματοδοτικές ροές των επιχειρήσεων στην Ελλάδα.

Το αμέσως επόμενο τμήμα των κεφαλαίων 3-7 αποτελεί το ζητούμενο της μελέτης που είναι η εξέταση των μακρο-χρηματοδοτικών ροών κάθε κλάδου. Τα κυριότερα σημεία που εξετάζονται είναι :

α) το ύψος των ιδίων κεφαλαίων και η συμβολή σε αυτά του ελληνικού δημοσίου, των ξένων επενδυτών και του χρηματιστηρίου.

β) το ύψος των μακροπρόθεσμων και βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεων, οι δείκτες δανειοληπτικής ικανότητας και κυκλοφοριακής ρευστότητας και ο δείκτης κάλυψης παγίων στοιχείων από

μακροπρόθεσμα κεφάλαια.

- γ) το ύψος του προϊόντος και η γεωγραφική κατανομή της παραγωγής και της κατανάλωσης όπου αυτό είναι δυνατό. Επίσης, η κατανομή των πωλήσεων ανά φορέα (δημόσιο, εξαγωγές, εγχώριοι ιδιώτες).
- δ) ο τρόπος διαχείρισης του βραχυπρόθεσμου παθητικού και ιδίως η ικανότητα ανέξοδου βραχυπρόθεσμου δανεισμού, όπως μερίσματα πληρωτέα, προκαταβολές πελατών κλπ
- ε) η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων.
- στ) Τέλος, εξετάζεται ένα θέμα ιδιαίτερης σημασίας, όπως η συμμετοχή των πηγών άντλησης των πρόσθετων κεφαλαίων που απαιτούνται για την αύξηση του κύκλου εργασιών κάθε κλάδου.

Ως πηγές άντλησης κεφαλαίου θεωρούνται α) η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου β) η αύξηση του βραχυπρόθεσμου παθητικού γ) η αύξηση του μακροπρόθεσμου παθητικού δ) η επανεπένδυση των κερδών ε) η αποδοτικότερη χρησιμοποίηση των στοιχείων του ενεργητικού που μετριέται με τον λόγο των απειτούμενων στοιχείων του ενεργητικού προς τις πωλήσεις.

Τα στοιχεία για τις χρηματοδοτικές ροές των κλάδων που εξετάζονται στα κεφάλαια 3, 4, 6, (νέες τραπεζικές εργασίες, τηλεπικοινωνίες, πολεμική βιομηχανία), αντλήθηκαν από τους ισολογισμούς, τα αποτελέσματα χρήσεως και τους ετήσιους απολογισμούς δράσης των παρακάτω εταιρειών: α) leasing (ΑΛΦΑ, ΕΤΒΑ, ΣΙΤΙ, ΕΥΡΟ), β) τηλεπικοινωνίες (ΙΝΤΡΑΚΟΜ, ΣΗΜΕΝΣ-ΤΗΛΕ, ΑΛΚΑΤΕΛ ΕΛΛΑΣ, ΑΛΚΑΤΕΛ ΧΑΝΔΡΗΣ), γ) πολεμικές βιομηχανίες (ΕΒΟ, ΕΛΒΟ, ΕΑΒ, ΠΥΡΚΑΛ).

Οι χρηματοδοτικές ροές των εταιρειών πληροφορικής και των εναλλακτικών μορφών ενέργειας εξετάστηκαν με τρόπο διαφορετικό λόγω της διαφορετικής φύσης των διαθέσιμων στοιχείων. Από τα βιβλία ισολογισμών της ICAP για την περίοδο 1985-1989 επιλέχθηκαν από τις εταιρείες πληροφορικής εκείνες μόνο που είχαν κάποια παραγωγή hardware ή λογισμικού. Αυτές, αφού χωρίστηκαν σε τρία μεγέθη (μικρές, μεσαίες, μεγάλες), και σε τρεις περιφέρειες, (Αττική, Θεσσαλονίκη, λοιπή Ελλάδα), εξετάστηκαν για την περίοδο 1985-1989 ως προς τα παρακάτω:

- α) Ποσοστό αποδοτικότητας ιδίων κεφαλαίων
- β) οι δείκτες δανειοληπτικής ικανότητας, κυκλοφοριακής ρευστότητας, κάλυψης παγίων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια
- γ) πηγές άντλησης πρόσθετων κεφαλαίων
- δ) κυριότεροι πελάτες του κλάδου

ε) χωρική κατανομή της παραγωγής και της ζήτησης κλπ.

Η παραγωγή ενέργειας από εναλλακτικές μορφές, κεφάλαιο επτά, βρίσκεται σε αρχικό στάδιο με αποτέλεσμα την αδυναμία εξεύρεσης και εξέτασης των στοιχείων που εξετάστηκαν στους άλλους κλάδους.

Στο όγδοο κεφάλαιο γίνεται μια συνολική, (σε εθνικό επίπεδο), και κατά περιφέρεια εξέταση των μακρο-χρηματοδοτικών ροών των πέντε κλάδων. Στην συνολική εξέταση δεν συμμετέχουν πάντα όλοι οι κλάδοι για λόγους κυρίως δεοντολογικούς. Για παράδειγμα ο κλάδος της χρηματοδοτικής μίσθωσης δεν συμμετέχει στο δείκτη κάλυψης παγίων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια, ενώ η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων εξετάζεται με, και χωρίς, τη συμμετοχή της πολεμικής βιομηχανίας, ενός κλάδου ιδιαίτερα προβληματικού.

Η εξέταση κατά περιφέρεια δεν απλώθηκε σε όλο τον ελληνικό γεωγραφικό χώρο, ούτε χρησιμοποιήθηκε η διαίρεση με βάση τις 13 θεσπισμένες περιφέρειες. Η περιορισμένη διασπορά της παραγωγής και της κατανάλωσης τεχνολογικών προϊόντων στον ελληνικό γεωγραφικό χώρο οδήγησε στη χρησιμοποίηση των παρακάτω χωρικών ενοτήτων: α) νομός Αττικής, β) νομός Θεσσαλονίκης, γ) νομός Φθιώτιδας, δ) νομός Μαγνησίας, ε) νησιά του Αιγαίου, στ) νομός Ιωαννίνων, ζ) νομός Αχαΐας, η) νομός Εύβοιας.

Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια σχηματικής απεικόνισης του ελληνικού τεχνολογικού περιβάλλοντος. Παράμετροι του τεχνολογικού περιβάλλοντος θεωρήθηκαν και εξετάστηκαν οι ακόλουθοι: α) το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, β) το τραπεζικό σύστημα, γ) το χρηματιστήριο, δ) οι νόμοι περί κινήτρων και πώς αυτοί προωθούν την τεχνολογία, ε) η συμμετοχή του κράτους, της κοινότητας, και του ιδιωτικού τομέα στην έρευνα και την τεχνολογία με παράλληλη παρουσίαση της κλαδικής και περιφερειακής κατανομής των δαπανών για έρευνα και τεχνολογία.

Βασικά σημεία της εργασίας

Μετά την αυτοδιάλυση του ανατολικού συνασπισμού παρατηρείται μια μεταφορά του παγκόσμιου ανταγωνισμού από τον στρατιωτικό στον οικονομικό τομέα με πρωταρχικό στόχο την επικράτηση στις τεχνολογίες αιχμής. Παράλληλα, οι χώρες της περιφέρειας προσπαθούν να παράγουν κάποιο ποσοστό του τεχνολογικού προϊόντος γνωρίζοντας ότι σε αντίθετη περίπτωση οι διαπεριφερειακές ανισότητες θα ενταθούν. Ξέρουν ότι δεν αρκεί γι αυτές κάποια μεταφορά τεχνολογίας, αλλά απαιτείται επίσης και μια στρατηγική προσαρμογής των νέων τεχνολο-

γιών στην κοινωνική και οικονομική δομή κάθε περιφέρειας.

Ο πρώτος τεχνολογικός κλάδος εξέτασης είναι οι νέες τραπεζικές εργασίες. Η διεθνής τραπεζική χαρακτηρίζεται από την όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού σε παραδοσιακές και νέες εργασίες, από τη διαδικασία της απ ευθείας χρηματοδότησης, από τη σύγκλιση των αγορών χρήματος και κεφαλαίου και από τις κατευθυντήριες οδηγίες της κοινότητας με στόχο την τραπεζική ολοκλήρωση. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, το ολιγοπωλιακά οργανωμένο ελληνικό τραπεζικό σύστημα κινδυνεύει εξ αιτίας της τεχνολογικής του υστέρησης, της γραφειοκρατικής του λειτουργίας και της εξάρτησής του από την κρατική μηχανή (δεσμεύσεις καταθέσεων, προβληματικά χαρτοφυλάκια, κατευθυνόμενες διοικήσεις κλπ).

Τα νέα τραπεζικά προϊόντα στην Ελλάδα καλούνται να βοηθήσουν επιχειρήσεις και ιδιώτες να ξεπεράσουν τα εμπόδια του υψηλού κόστους του χρήματος, του υψηλού πληθωρισμού και των κινδύνων που συνεπάγεται η συνεχής συναλλαγματική διολίσθηση της δραχμής.

Τη στιγμή που οι εταιρείες επιχειρηματικών κεφαλαίων δρῖσκονται στα πρώτα τους στάδια, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο leasing όπου εξετάζονται στοιχεία των εταιρειών ΑΛΦΑ, ΣΙΤΙ, ΕΤΒΑ, και EURO για την τριετία 1987-1990, (στοιχεία από τους ισολογισμούς και ετήσιους απολογισμούς δράσης των εταιρειών).

Η πολύ καλή πορεία των εταιρειών αυτών είχε σαν αποτέλεσμα: α) την υψηλή αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων, (52.94% το 1988 και 52.8% το 1990), β) την αλματώδη αύξηση του κύκλου εργασιών, (2.41 δια. το 1988 και 13.65 δια. το 1990), γ) τη συνεχή απαίτηση για σημαντική αύξηση των κεφαλαίων των επιχειρήσεων, (11.3 δια. το 1988 και 39.7 δια. το 1990).

Στην άντληση των πρόσθετων κεφαλαίων συνεισέφεραν οι παρακάτω παράγοντες: α) η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου κατά 24.52%, β) η επανεπένδυση κερδών κατά 0.38%, γ) η αύξηση του δανειακού παθητικού κατά 12.21%, δ) η αύξηση του μη δανειακού παθητικού κατά 16.75%, ε) η αποδοτικότερη χρήση των στοιχείων του ενεργητικού κατά 46.14%. Η κατανομή των παραπάνω ποσοστών κρίνεται ιδιαίτερα ικανοποιητική αφού οι πηγές α,β,δ,ε που αποτελούν κεφάλαια μηδενικού κόστους αποτελούν το 87.79% των πρόσθετων κεφαλαίων. Η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στη συμβολή του χρηματιστηρίου από το οποίο αντλήθηκαν ποσά ίσα με το 60.78% του ιδίου κεφαλαίου των εταιρειών του έτους 1990.

Η διάρθρωση των μισθωμάτων του έτους 1990 ανάλογα με τους παραγωγικούς τομείς και τα είδη των επενδυτικών αγαθών ήταν:

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ

ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ	2.1%
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	39.6%
ΕΜΠΟΡΙΟ	25.5%
ΕΛΕΥΘ. ΕΠΑΓΓΕΛ.	6.6%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ	20.7%
ΛΟΙΠΑ	5.4%

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ

ΕΞΟΠ. ΓΡΑΦΕΙΩΝ	10.1%
ΜΗΧ/ΚΟΣ ΕΞΟΠΛ.	19.9%
ΛΟΙΠΑ	6.9%
ΙΑΤΡΙΚΑ ΜΗ/ΑΤΑ	14.7%
ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕΣΑ	29.6%

Η συμμετοχή των υπηρεσιών, του εμπορίου και των ελεύθερων επαγγελματιών, σύνολο 71.7%, αντανακλά την οικονομική δομή της χώρας που χαρακτηρίζεται από την επικράτηση του τριτογενούς τομέα. Η γεωγραφική κατανομή των μοθώσεων περιορίζεται κυρίως στους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης. Οι ενδείξεις αποκέντρωσης της ζήτησης είναι υπαρκτές.

Ο δεύτερος τεχνολογικός κλάδος που εξετάζεται είναι αυτός των τηλεπικοινωνιών. Η τεράστια συμβολή του κλάδου στην ανάπτυξη και οι τεχνολογικές εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα την αλματώδη αύξηση των επενδύσεων του κλάδου σε παγόσμο επίπεδο. Παράλληλα, η κοινότητα εξέδωσε την "πράσινη δίδλο" στοχεύοντας: α) στην εξοικονόμηση πόρων από τις προμήθειες υλικού και εξοπλισμού, β) στην εξοικονόμηση πόρων από την αγορά τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών μέσω του θεσμικού επανακανονισμού των εθνικών μονοπωλίων, γ) στη βελτίωση των διακοινοτικών τηλεπικοινωνιών μέσω της εφαρμογής συστημάτων συμβατών τεχνολογιών.

Στην Ελλάδα υπάρχουν επιχειρήσεις που παράγουν τμήμα της συνολικής προστιθέμενης αξίας με κυριότερες τις: ΙΝΤΡΑΚΟΜ, ΣΗΜΕΝΣ-ΤΗΛΕ, ΑΛΚΑΤΕΛ-ΕΛΛΑΣ, ΑΛΚΑΤΕΛ-ΧΑΝΔΡΗΣ. Αυτές ήταν και οι εταιρείες των οποίων τα στοιχεία εξετάσθηκαν για την περίοδο 1987-1989.

Η αύξηση της ζήτησης του κύκλου εργασιών του κλάδου ήταν σημαντική για την εξεταζόμενη περίοδο, (273% για την ΑΛΚΑΤΕΛ-ΕΛΛΑΣ την περίοδο 1986-1990, 1680% για την ΙΝΤΡΑΚΟΜ την περίοδο 1986-1991, ενώ υπήρξε αύξηση της τάξης του 166% για το σύνολο των εταιρειών κατά την περίοδο 1988-1989). Η ανοδική πορεία του κύκλου εργασιών είχε άμεσα αποτελέσματα τόσο στην αύξηση των κερδών, όσο και στην αύξηση των συνολικών κεφαλαίων του κλάδου. Τα κέρδη αυξήθηκαν από 1.017 δισ. το 1987 σε 3.441 δισ. το 1989 και η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων αυξήθηκε από 42.1% το 1988 σε

59.98% το 1989. Το σύνολο των κεφαλαίων του κλάδου αυξήθηκε από 11.156 δια. το 1987 σε 25.036 δια. το 1989. Στην αύξηση των κεφαλαίων της περιόδου 1988-1989 συνεισέφεραν οι παρακάτω παράγοντες: α) η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου κατά 24.1%, β) η επανεπένδυση των κερδών κατά 4.36%, γ) η αύξηση του μακροπρόθεσμου παθητικού κατά 5.18%, δ) η αύξηση του βραχυπρόθεσμου παθητικού κατά 66.3%. Αν λάβουμε όμως υπόψη και την αποτελεσματική διαχείριση των στοιχείων του ενεργητικού*, τότε η συνεισφορά των παραγόντων που επεδράσαν στην αύξηση των συνολικών κεφαλαίων είναι: η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου κατά 18.01%, β) η επανεπένδυση των κερδών κατά 3.28%, γ) η αύξηση του μακροπρόθεσμου παθητικού κατά 3.89%, δ) η αύξηση του βραχυπρόθεσμου παθητικού κατά 49.94%, ε) η καλύτερη χρήση των στοιχείων του ενεργητικού κατά 24.72%.

Σημαντικές πηγές των ιδίων κεφαλαίων είναι: α) το ξένο κεφάλαιο, (63.19% το 1989), β) το ελληνικό κράτος, (13.8% το 1989), γ) το χρηματιστήριο Αθηνών όπου το 1990 συνεισέφερε στα ίδια κεφάλαια του κλάδου 10.39 δια. δρχ. Η μεγάλη αύξηση των ξένων κεφαλαίων του κλάδου, (από 7.22 δια. το 1987 σε 16.973 δια. το 1989, ή αύξηση κατά 234.88%), οδήγησε σε επιδείνωση τον δείκτη των ιδίων προς τα ξένα κεφάλαια που ήταν 0.543 το 1987, 0.516 το 1988 και 0.475 το 1989.

Ο δείκτης κάλυψης παγίων στοιχείων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια μειώθηκε από 1.363 το 1987 σε 1.159 το 1989. Παρόμοια ήταν και η πορεία του δείκτη κυκλοφοριακής ρευστότητας που από 1.176 το 1987 μειώθηκε στο 1.083 το 1989. Κατά το 1990 και οι δείκτες βελτιώνονται.

Το δημόσιο απορροφά το 68.52% των πωλήσεων το 1989, ενώ εξάγεται το 17.22%. Το υπόλοιπο 14.3% κατευθύνεται στον εγχώριο ιδιωτικό τομέα. Ο νομός Αττικής είναι υπεύθυνος για το 32.85% της παραγωγής του 1989, ο νομός Θεσσαλονίκης για το 19.04%, ο νομός Μαγνησίας για το 19.4% και ο νομός Φθιώτιδας για το 28.69%.

Στον παρακάτω πίνακα αναφέρεται η περιφερειακή διάσταση της αποδοτικότητας ιδίων κεφαλαίων και του συνολικού ενεργητικού του κλάδου :

ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΙΔΙΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ % ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΥ

	1988	1989	1988	1989
ΑΤΤΙΚΗ	159.9%	176.02%	21.98%	40.06%
ΘΕΣ/ΚΗ	23.1%	25.06%	35.63%	22.31%
ΜΑΓΝΗΣΙΑ	7.7%	10.40%	14.17%	12.15%
ΦΘΙΩΤΙΔΑ	23.7%	27.20%	28.21%	25.47%

Ο τρίτος κλάδος που εξετάζεται είναι αυτός της πληροφορικής που μετά τη θεαματική του πορεία μέχρι το 1986 στο διεθνή χώρο, έχασε μέρος του δυναμισμού του εξ αιτίας κυρίως α) της απώλειας της ταυτότητας του προϊόντος, β) της απώλειας της ταυτότητας των εταιρειών που μέχρι πρότινος εθεωρούντο μοναδικές, γ) της μείωσης της ηλικίας αντοχής των γενεών των υπολογιστών, δ) της διεθνούς οικονομικής κρίσης.

Έχουν διαμορφωθεί τέσσερεις πόλοι κατασκευαστικής δραστηριότητας: οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία, η Ευρώπη και οι χώρες της Ν.Α. και Β.Α. Ασίας. Στον κοινοτικό χώρο παρατηρούμε τις ανησυχητικές επιδόσεις των μεγάλων επιχειρήσεων του κλάδου και παράλληλα την ύπαρξη 13000 μεσαίων επιχειρήσεων που πηγαίνουν καλά.

Όσον αφορά την Ελλάδα, παρατηρείται σημαντική πρόοδος στην παραγωγή λογισμικού ο κύκλος εργασιών του οποίου κάλυψε το 90% της εγχώριας ζήτησης το 1989. Τα κυριότερα προβλήματα του κλάδου είναι: α) ο οικοτεχνικός χαρακτήρας των περισσότερων εταιρειών β) η ελλιπής υποδομή γ) η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού κλπ.

Η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων του κλάδου παρουσίασε καθοδική πορεία κατά την τετραετία 1986-1989, αφού μειώθηκε από 44% σε 20.53%. Καλύτερους δείκτες αποδοτικότητας πέτυχαν: α) οι μεσαίες επιχειρήσεις, (12-25 εργαζόμενοι), με 58.7% το 1985 και 39.9% το 1989 β) οι μεγάλες επιχειρήσεις, πάνω από 25 εργαζόμενους, με 19.1% το 1985 και 16.4% το 1989 γ) τελευταίες ήρθαν οι μικρές επιχειρήσεις, έως 12 εργαζόμενοι, που από 33.8% το 1985 κατέληξαν στο 8.6% το 1989. Αξιοσημείωτη είναι η υψηλή αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων των επαρχιακών μικρών επιχειρήσεων που ήταν 44.87% το 1989. Παρατηρείται επίσης ότι όσο πιο μεγάλη είναι μια επιχείρηση, τόσο πιο πολλές πιθανότητες έχει να είναι εγκατεστημένη στην Αττική.

Οι δείκτες δανειοληπτικής ικανότητας, κυκλοφοριακής ρευστότητας, κάλυψης παγίων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια βελτιώθηκαν για όλα τα μεγέθη των εταιρειών κατά την πενταετία 1985-1989. Οι μεγάλες εταιρείες του κλάδου είχαν τα λιγότερα προβλήματα με τους δείκτες αυτούς σε αντίθεση με τις μεσαίες που παρουσίασαν σημαντικά προβλήματα.

Η κάποια αποκέντρωση της παραγωγής που έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 80 συρρικνώθηκε σημαντικά. Οι εργαζόμενοι του κλάδου εκτός Αττικής και Θεσσαλονίκης αποτελούσαν το 2.59% του συνόλου το 1985, το 1.74% το 1987 και το 1.33% το 1989 Το 1989 οι μεγάλες επιχειρήσεις απασχολούσαν το 55.75% του κλάδου, οι μεσαίες το 22.6% και οι μικρές το 21.86%.

Πώς όμως κατανέμεται η ζήτηση του κλάδου; Ο τομέας των υπηρεσιών κυριαρχεί αφού κατείχε το 1987: το 84% των *micros*, το 65% των *mini* και το 77.5% των *mainframes*. Στο τομέα των υπηρεσιών το ίδιο έτος ξεχωρίζουν το εμπόριο, οι τράπεζες-ασφάλειες και η δημόσια διοίκηση. Γεγονός όμως είναι ότι ο καλύτερος πελάτης του κλάδου είναι το κράτος που δεν εξαντλείται στα ποσοστά της δημόσιας διοίκησης, αλλά συμμετέχει σημαντικά στα ποσοστά των τραπεζών-ασφαλειών, της υγείας, της παιδείας, των μεταφορών, των επικοινωνιών κλπ.

Το 1987 το 70% των Η/Υ ήταν εγκατεστημένο στην Αττική, το 14% στη Θεσσαλονίκη και το 16% στην υπόλοιπη Ελλάδα. Το μέλλον των εταιρειών πληροφορικής στην Ελλάδα θα εξαρτηθεί κυρίως από το κράτος, όχι μόνο γιατί είναι ο μεγαλύτερος αγοραστής τους, αλλά και γιατί καλείται να αναβαθμίσει το επίπεδο των τηλεπικοινωνιών και της υπόλοιπης απαραίτητης υποδομής.

Η πολεμική βιομηχανία αποτελεί τον τέταρτο κλάδο εξέτασης. Η παγκόσμια πολεμική βιομηχανική παραγωγή βρίσκεται σε ύφεση παρά τις νέες εστίες πολέμου και ανταγωνισμού που συνεχώς εμφανίζονται στην περιφέρεια. Η αιτία της ύφεσης είναι βέβαια ο τερματισμός του ανταγωνισμού μεταξύ του ΝΑΤΟ και του τέως συμφώνου της Βαρσοβίας. Η κοινότητα δεν έχει καθορίσει ακόμη την αμυντική της στρατηγική και ειδικότερα το πόσο συνδεδεμένη θα είναι αυτή με τις δυνάμεις του ΝΑΤΟ, με συνέπεια την ύπαρξη "αναμονής" στην κοινοτική πολεμική βιομηχανία.

Η ελληνική αγορά αποτελείται από τέσσερεις μεγάλες πολεμικές βιομηχανίες, (ΕΒΟ, ΕΛΒΟ, ΕΑΒ, ΠΥΡΚΑΛ), και εδδομήντα περίπου μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Οι τεράστιες ζημιές των τεσσάρων αυτών βιομηχανιών δυναμιτίζουν τον κρατικό προϋπολογισμό και υπονομεύουν την εθνική μας άμυνα και ανεξαρτησία.

Κατά την περίοδο 1986-1989 τα συνολικά κεφάλαια του κλάδου αυξήθηκαν από 163.42 δισ. σε 289.19 δισ. δρχ. Η αύξηση αυτή συνοδεύτηκε από μείωση του κύκλου εργασιών του κλάδου, (37.58 δισ το 1988 και 30.25 δισ. το 1989), και από τεράστιες ζημιές, (2.23 δισ. το 1986 και 18.6 δισ. το 1989, αύξηση κατά 731%).

Τα πρόσθετα κεφάλαια του κλάδου αντλήθηκαν από τις εξής πηγές: α) από επανεπένδυση κερδών το 0.00%, β) από αύξηση των ιδίων κεφαλαίων το 36.64% γ) από αύξηση του μακροπρόθεσμου παθητικού το 16.64% δ) από αύξηση του βραχυπρόθεσμου παθητικού το 46.77%. Ο τρόπος άντλησης των νέων αυτών κεφαλαίων είναι αντιδεδοντολογικός διότι προέρχεται κατά 63.41% από δανειακά κεφάλαια υψηλού κόστους. Οι χρεωστικοί τόκοι του κλάδου αυξάνονται από 3.179 δισ. το 1985 σε

6.126 δισ. το 1988, ή κατά ποσοστά 92.7%.

Οι δείκτες δανειοληπτικής ικανότητας, κάλυψης παγίων στοιχείων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια, κυκλοφοριακής ρευστότητας παρουσιάζουν άλλη μια μελανή όψη των εταιρειών του κλάδου. Το 1989 ο δείκτης δανειοληπτικής ικανότητας, ίδια προς συνολικά κεφάλαια, ήταν 0.0918, ο δείκτης κάλυψης παγίων στοιχείων από μακροπρόθεσμα κεφάλαια 0.7803 και ο δείκτης κυκλοφοριακής ρευστότητας 0.7632. Η Αττική παρήγε το 1989 το 60.89% της παραγωγής, η Θεσσαλονίκη το 32.54%, η Εύβοια το 0.29%, ο νομός Ιωαννίνων το 0.93% και ο νομός Αχαΐας το 5.33%.

Οι εναλλακτικές μορφές ενέργειας αποτελούν τον τελευταίο κλάδο εξέτασης. Η ανάπτυξη του κλάδου διεθνώς εξαρτάται κυρίως από την πρόοδο της επιστήμης, από την οικολογική συνείδηση των λαών και από τις εξελίξεις στην πετρελαική αγορά. Η χώρα μας έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα στις παραγωγές αυτές. Η παρατεταμένη ηλιοφάνεια και οι ισχυροί άνεμοι στο Αιγαίο πέλαγος αποτελούν φυσικούς πόρους που πιθανότατα θα εντάξουν, για τα καλά, τις εναλλακτικές μορφές ενέργειας στην αγορά. Σήμερα, ιδιαίτερο επενδυτικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η αιολική ενέργεια, η παραγωγή της οποίας είναι χαμηλή.

Συνολική και κατά περιφέρεια θεώρηση των κλάδων.

Μετά την εξέταση κάθε κλάδου ξεχωριστά επιχειρείται η συγκεντρωτική και κατά περιφέρεια ανάλυση του συνόλου των κλάδων που εξετάζονται. Τα κυριότερα συμπεράσματα ήταν:

α) σημαντικό ρόλο στη συμμετοχή των ιδίων κεφαλαίων έχουν το ελληνικό κράτος, (60.59% το 1989), τα κεφάλαια από το εξωτερικό, (15.23% το 1989), και τα κεφάλαια που προέρχονται από το χρηματιστήριο, (20.43 δισ. το 1990).

β) Η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων του συνόλου των κλάδων είναι αρνητική, 12.44 δισ. ζήμια το 1989, όμως γίνεται πολύ ικανοποιητική, (46.74%), εάν αφαιρέσουμε την επίδραση των πολεμικών βιομηχανιών. Τα ιδιωτικά κεφάλαια είναι αποδοτικότερα από τα κρατικά ακόμη και στους κερδοφόρους κλάδους, (51.24% έναντι 23.25% το 1989). Εξαιρώντας της επίδραση των πολεμικών βιομηχανιών η Αττική παρουσίασε το 1989 αποδοτικότητα 59.03%, η Θεσσαλονίκη 31.87%, η Αχαΐα 21.11%, η Φθιώτιδα 27.2%, η Μαγνησία 10.4% κλπ.

γ) Το συνολικό προϊόν αυξήθηκε μεταξύ 1988 και 1989 κατά 16.57%, αύξηση μηδενική σε σταθερές τιμές, ενώ εάν εξαιρέσουμε τις πολεμικές βιομηχανίες το προϊόν σημείωσε αύξηση 160.11% στο διάστημα 1987-

1989. Το 1989 η Αττική παρήγαγε το 53.37% του προϊόντος, η Θεσσαλονίκη το 22.64%, η Φθιώτιδα το 12.71%, η Μαγνησία το 8.6% κλπ. Το ίδιο έτος η Αττική παρήγαγε το 48.55% του κερδοφόρου προϊόντος, η Θεσσαλονίκη το 16.28%, η Φθιώτιδα το 20.91% και η Μαγνησία το 14.14%.

δ) Οι χρηματοοικονομικοί δείκτες ανά περιφέρεια το 1989 παρουσίασαν την παρακάτω εικόνα: (χωρίς την επίδραση των πολεμικών βιομηχανιών)

	Ι.Κ./Σ.Κ.	Ι.Κ.+Μ.Π./Π.Ε.	Κ.Ε./Β.Π.
ΑΤΤΙΚΗ	0.2438	1.050	1.007
ΘΕΣ/ΚΗ	0.2340	1.120	1.039
ΣΥΝ. ΧΩΡΑΣ	0.3000	1.330	1.159

Τώρα θα εξετάσουμε την ανάλυση πηγών άντλησης των πρόσθετων κεφαλαίων ανά περιφέρεια το έτος 1989. Ορίζουμε λοιπόν ως: φ=πάγιο ενεργητικό διά πωλήσεις, γ=κυκλοφοριακό ενεργητικό διά πωλήσεις, δ=μακροπρόθεσμο παθητικό διά πωλήσεις, λ=δραχυπρόθεσμο παθητικό διά πωλήσεις, κ=το ποσοστό του καθαρού κέρδους επί των πωλήσεων. Η άνοδος των δ, λ, κ και η μείωση των γ και φ επιδρούν θετικά στην αύξηση του κεφαλαίου μιας επιχείρησης ή ενός κλάδου.

Οι επιχειρήσεις της Αττικής το 1989 άντλησαν κεφάλαια από την εννοική μεταβολή των μεταβλητών φ, γ, κ, ενώ αντίθετη επίδραση είχαν οι μεταβλητές δ, λ (σχετική μείωση των δανειακών κεφαλαίων). Οι εταιρείες του νομού Θεσσαλονίκης βελτίωσαν τους δείκτες γ και φ, (αποδοτικότερη χρησιμοποίηση των στοιχείων του ενεργητικού), ενώ επιδείνωσαν τους δείκτες δ, λ, κ. Η εταιρεία του νομού Μαγνησίας βελτίωσε τους δείκτες γ, φ, δ και επιδείνωσε τους λ και κ. Τέλος, η επιχείρηση του νομού Φθιώτιδας προβαίνοντας σε αύξηση του μετοχικού της κεφαλαίου μείωσε σημαντικά τις δανειακές της υποχρεώσεις (δείκτες λ και δ).

Συμπεράσματα

α) Υπάρχουν στη χώρα μας επιχειρήσεις ικανοποιητικής, για τα διεθνή δεδομένα, στάθμης. Μεγάλη συμμετοχή σε αυτές έχουν το ελληνικό κράτος, τα κεφάλαια από το εξωτερικό που μεταφέρουν ταυτόχρονα και τεχνογνωσία και το χρηματιστήριο η συμβολή του οποίου διευρύνεται.

β) Σε όποιες από αυτές τις επιχειρήσεις η διοίκηση ασκείται από

ιδιωτικό φορέα, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων είναι υψηλή. Το αντίθετο συμβαίνει στην περίπτωση που η διοίκηση ασκείται από δημόσιο φορέα.

γ) Στις περισσότερες από αυτές τις επιχειρήσεις η χρηματοδοτική διάρθρωση μέχρι το 1989 δεν ήταν ικανοποιητική. Αυτό οφείλετο είτε στην ταχύτατη άνοδο του κύκλου εργασιών των εταιρειών, είτε στις τεράστιες ζημιές που παρουσίασαν. Για την πρώτη κατηγορία επιχειρήσεων η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά κατά το 1990.

δ) Τα πρόσθετα κεφάλαια που απαιτήθηκαν αντλήθηκαν κυρίως μέσω της καλύτερης χρήσης των στοιχείων του ενεργητικού και της αύξησης των μετοχικών κεφαλαίων. Οι δύο αυτοί παράγοντες περιορίσαν τη συμμετοχή των δανειακών κεφαλαίων στην αύξηση σε ποσοστό 47,26% το 1989. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε σημαντικά κατά το 1990.

ε) Ο κυριότερος αγοραστής των προϊόντων αυτών είναι το κράτος. Φαίνεται δηλαδή και εδώ, η στενή σχέση μεταξύ της κρατικής πολιτικής και της ανάπτυξης της τεχνολογίας.

στ) Υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση της παραγωγής στη Αττική και την Θεσσαλονίκη, η συνολική αποδοτικότητα των οποίων είναι αρνητική. Όμως, εάν δε συμπεριλάβουμε την επίδραση των πολεμικών βιομηχανιών, η Αττική και η Θεσσαλονίκη παρουσιάζουν τις υψηλότερες αποδοτικότητες ιδίων κεφαλαίων για το 1989.

ζ) Δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της κακής χρηματοδοτικής διάρθρωσης των επιχειρήσεων και των αποστάσεών τους από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Η πορεία των επιχειρήσεων είναι ο κύριος παράγοντας πρόσβασης στην αγορά κεφαλαίου.

η) Αν και η παραγωγή του προϊόντος των εξεταζόμενων επιχειρήσεων έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για όλους τους κλάδους ότι θα συνεχίσουν να αυξάνουν τον κύκλο εργασιών τους. Τέλος, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για το αν το προϊόν θα επιδείξει τάσεις συγκέντρωσης ή αποκέντρωσης στον χώρο.

Υποσημείωση

*Θεωρούμε ως κεφάλαια του έτους 1989 το ποσό: ΣΚ89 - Π89.(ΣΚ88/Π88), όπου ΣΚ είναι τα συνολικά κεφάλαια του κλάδου και Π είναι οι πωλήσεις του κλάδου.

Ανάλυση της δυναμικής της ελληνικής μεταλλουργικής βιομηχανίας: εξέλιξη και προοπτικές.

Μεταπτυχιακή εργασία, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1992.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΑΝΟΣ και ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΧΩΡΑΦΑ

Κίνητρο για την εξέταση του συγκεκριμένου θέματος αποτέλεσε ο ιδιαίτερος ρόλος που είχε ο κλάδος της μεταλλουργικής βιομηχανίας στην ανάπτυξη της ελληνικής μεταποίησης, κύρια κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν οι μεγάλες μονάδες του κλάδου. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του κλάδου στη συγκεκριμένη περίοδο έπαιξε το ξένο κεφάλαιο, κυρίως μέσω των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που πραγματοποίησε. Αντίθετα, στη δεκαετία του 1980 ο μεταλλουργικός κλάδος σημείωσε αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης, με αποτέλεσμα τη διακοπή λειτουργίας σημαντικών μονάδων αλλά και τη δημιουργία προβλημάτων που απειλούν τη βιωσιμότητα και άλλων επιχειρήσεων.

Η αποβιομηχανοποίηση, που έχει ήδη αρχίσει να συντελείται στην Ελλάδα, απειλεί να διαταράξει - αν δεν έχει ήδη γίνει - την κοινωνική ζωή αρκετών περιοχών της χώρας (Λαύριο, Μαντούδι, Κοζάνη κ.λπ.). Στις περιοχές αυτές υπήρχε εμφάνιση είτε μεταλλουργικών επιχειρήσεων (π.χ. Λαύριο), είτε ομοειδών επιχειρήσεων (π.χ. Μαντούδι - λευκόλιθος). Η απουσία ενός γενικότερου σχεδιασμού-προγραμματισμού για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας έχει ως αποτέλεσμα και την έλλειψη σχεδιασμών σε διάφορα επίπεδα (χωροταξικό, περιφερειακό) και συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός γενικότερου αρνητικού κλίματος για την ανάπτυξη και της ελληνικής βιομηχανίας. Ο κλάδος της μεταλλουργικής βιομηχανίας θεωρείτο απαραίτητη προϋπόθεση για την εκβιομηχάνιση μιας χώρας· η άποψη αυτή σήμερα αναθεωρείται. Ο νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας και οι ενεργειακές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 επηρέασαν σημαντικά την πορεία και εξέλιξη του μεταλλουργικού κλάδου σε διεθνές επίπεδο. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απουσία βιομηχανικών κλάδων στη χώρα μας που καταναλώνουν τα προϊόντα της μεταλλουργικής βιομηχανίας, είχε ως αποτέλεσμα την κρίση του κλάδου, που γίνεται ολοένα και πιο έντονη σήμερα.

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας εξετάζεται τόσο η μεταλλουργική

βιομηχανία ως σύνολο, όσο και οι επιμέρους υποκλάδοι της. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναλυτική αναφορά στα παραγωγικά κυκλώματα α) σιδήρου-χάλυβα, β) θωξίτη-αλουμίνας-αλουμνίου-μεταποίησης αλουμνίου, γ) νικελίου-σιδηρονικελίου και δ) χρωμίτη-σιδηροχρωμίου.

Η εργασία αποτελείται από 7 κεφάλαια. Στο Κεφάλαιο 1, δίνονται οι βασικοί ορισμοί σχετικά με το αντικείμενο του κλάδου της μεταλλουργίας και αναλύονται τα διάφορα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας για να δειχθεί η σύνδεσή της με την αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου της χώρας. Στα πλαίσια του ίδιου κεφαλαίου εξετάζονται οι διάφορες θεωρίες χωροθέτησης και περιφερειακής ανάπτυξης με στόχο τη διερεύνηση της εφαρμογής τους ή μη στην περίπτωση της ελληνικής μεταλλουργικής βιομηχανίας.

Στο Κεφάλαιο 2 εξετάζεται η ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας στην Ελλάδα σε σχέση με την αντίστοιχη της ελληνικής βιομηχανίας. Η ανάλυση αφορά τόσο την προπολεμική περίοδο (1830-1940) όσο και τις μεταπολεμικές εξελίξεις (1950-1990) και εξετάζει τη διαχρονική πορεία βασικών μεγεθών του κλάδου (παραγωγή, απασχόληση, εισαγωγές-εξαγωγές, κλπ.). Στόχος της ανάλυσης είναι η διερεύνηση της συμβολής του κλάδου στην ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας.

Στο Κεφάλαιο 3 γίνεται αναλυτική αναφορά στην παρούσα κατάσταση των υποκλάδων της μεταλλουργικής βιομηχανίας, με στόχο την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, την επισήμανση των προβλημάτων τους αλλά και των προοπτικών ανάπτυξής τους. Στο ίδιο κεφάλαιο διερευνάται ο βαθμός καθετοποίησης του κλάδου και εξετάζονται οι σχέσεις που αναπτύσσονται με τους άλλους κλάδους της μεταποίησης.

Στο Κεφάλαιο 4 αναλύεται η κρατική πολιτική όσον αφορά το συγκεκριμένο κλάδο, για να διερευνηθούν οι επιπτώσεις της στη μέχρι τώρα πορεία του, και γίνεται αναφορά στα μεγάλα επενδυτικά σχέδια που βρίσκονται σε εκκρεμότητα εδώ και πολλά χρόνια.

Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζονται τα χρηματοοικονομικά στοιχεία των μεταλλουργικών επιχειρήσεων και αναλύονται οι οικονομικές τους επιδόσεις για το έτος 1989, με βάση τα στοιχεία της ICAP. Στόχος της ανάλυσης είναι η σύγκριση μεταξύ των οικονομικών στοιχείων διαφόρων επιχειρήσεων που ανήκουν στον κλάδο καθώς και η εκτίμηση της θέσης τους μέσα σ' αυτόν.

Στο Κεφάλαιο 6 παρουσιάζεται η γεωγραφική κατανομή και η περιφερειακή διάθρωση της μεταλλουργικής βιομηχανίας στην Ελλάδα, με σκοπό την επισήμανση των επιπτώσεων από τη λειτουργία των

μονάδων του κλάδου σε περιφερειακό επίπεδο.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 7 γίνεται αναφορά στις διεθνείς εξελίξεις και τάσεις που επικρατούν στο μεταλλουργικό κλάδο, με ιδιαίτερη έμφαση στις κοινοτικές εξελίξεις. Στόχος είναι η διερεύνηση τόσο των επιπτώσεων όσο και των προοπτικών που διαφαίνονται για την ελληνική μεταλλουργική βιομηχανία.

Τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι τα εξής:

- Ο κλάδος αξιοποιεί τον ορυκτό πλούτο της χώρας, παράγοντας προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας με μεγάλη συναλλαγματική αξία, ενώ τα προϊόντα του προμηθεύουν με πρώτες ύλες μία σειρά άλλων μεταποιητικών κλάδων. Βασικό χαρακτηριστικό του κλάδου είναι η ύπαρξη μεγάλων μονάδων (χαλυβουργικές επιχειρήσεις, μονάδες παραγωγής αλουμινίου και νικελίου), στις οποίες συγκεντρώνεται το 52% της συνολικής απασχόλησης του κλάδου.

Η ελλιπής και ανολοκλήρωτη βιομηχανική δομή της χώρας και η περιορισμένη ανάπτυξη των κλάδων εκείνων που χρησιμοποιούν μεγάλες ποσότητες μετάλλων (οι κλάδοι της βαρείας βιομηχανίας) δεν βοήθησε την περαιτέρω ανάπτυξη του κλάδου, με αποτέλεσμα την "εσωστρέφειά" του και τις μεγάλες επιπτώσεις που δέχεται από τη διαμόρφωση των συγκυριών στη διεθνή αγορά.

Ο κλάδος των οικοδομών και η μεγάλη σημασία του στην εθνική οικονομία συνέβαλε αρχικά στην ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας, αλλά μακροπρόθεσμα δεν λειτούργησε ευνοϊκά. Η ανάπτυξη του κλάδου των οικοδομών δημιούργησε μία μεγάλη εγχώρια αγορά και αυξημένη ζήτηση για μία σειρά μεταλλουργικών προϊόντων (επιμήκη αλουμινίου, χάλυβα), η οποία οδήγησε τις επιχειρήσεις να προσανατολίσουν την παραγωγή τους στην κάλυψη της εγχώριας αγοράς. Η επιδράδυνση των ρυθμών ανάπτυξης της οικοδομικής δραστηριότητας στο εσωτερικό της χώρας και η μακροχρόνια κρίση του κλάδου της μεταλλουργίας σε διεθνές επίπεδο - που ξεκίνησε μετά την πρώτη ενεργειακή κρίση του 1973 και κορυφώθηκε μετά τη δεύτερη κρίση το 1979 - επέδρασε αρνητικά στην εξέλιξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας. Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται από την επιδράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης που σημείωσε ο κλάδος τις περασμένες δεκαετίες. Η επιδράδυνση αυτή διαπιστώνεται από τη φθίνουσα πορεία όλων των μεγεθών (παραγωγή, απασχόληση, εξαγωγές) στο διάστημα αυτό.

- Οι επιδόσεις και η πορεία του κάθε υποκλάδου διαφέρουν σημαντικά. Ο υποκλάδος της χαλυβουργίας κατόρθωσε να υπερκαλύψει τις ανάγκες της χώρας στα επιμήκη προϊόντα, ενώ για τα πλατέα υπάρχουν μεγάλα περιθώρια για την κάλυψη της εγχώριας αγοράς, ενώ κύριος προσανα-

τολισμός των προϊόντων του είναι οι εξαγωγές. Ο συντονισμός μεταξύ των επιχειρήσεων του κλάδου και η δυνατότητα αλληλοτροφοδότησής τους θα συνέβαλε ουσιαστικά στη βελτίωση της συμβολής τους στην εθνική οικονομία, αφού θα συνέβαλλε στον περιορισμό των συναλλαγματικών δαπανών. Η μεγάλη ελλειμματικότητα του κλάδου όσον αφορά την πρώτη ύλη και η εξάρτησή του από το εξωτερικό δημιουργεί προβλήματα στον κλάδο, αφού η διακύμανση της τιμής του scrap επηρεάζει την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων στη διεθνή αγορά.

Για τον υποκλάδο του αλουμινίου η δημιουργία της βιομηχανίας παραγωγής πρώτης ύλης αξιοποίησε τους ελληνικούς βωξίτες και έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη του κλάδου της μεταποίησης αλουμινίου.

Η εξάρτηση μιας κατηγορίας προϊόντων του υποκλάδου (επιμήκη) από τον οικοδομικό τομέα για την εγχώρια αγορά - όπως και για το χάλυβα - αποτελεί μειονέκτημα, γιατί επηρεάζεται άμεσα από τις εξελίξεις αυτού του κλάδου. Η καλή ποιότητα των προϊόντων και η ύπαρξη πρώτης ύλης στη χώρα δοθήσε στην καλή πορεία των εξαγωγών - ιδίως για τα πλατέα προϊόντα -, ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός κλάδων που χρησιμοποιούν τα πλατέα προϊόντα παρέχει τη δυνατότητα μεγαλύτερης ευελιξίας για τον υποκλάδο.

Όσον αφορά τους υποκλάδους σιδηρονικελίου και σιδηροχρωμίου, η απουσία μονάδας ανοξείδωτου χάλυβα στην Ελλάδα τους οδηγεί στην εξαγωγή του συνόλου της παραγωγής τους. Οι τιμές και των δύο προϊόντων στη διεθνή αγορά παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις, με αποτέλεσμα, όταν η τιμή πέφτει σε πολύ χαμηλά επίπεδα να δημιουργούνται ζημιές πολλών εκατομμυρίων.

Η δημιουργία της μονάδας ανοξείδωτου χάλυβα οπωσδήποτε θα δοθούσε την πορεία και των δύο αυτών υποκλάδων, αλλά η δημιουργία της δεν θα πρέπει να υπαγορεύεται μόνο από την ανάγκη "σωτηρίας" των δύο άλλων μονάδων. Οι δύο μονάδες για να μπορούν να αντεπεξέρχονται με τις λιγότερες δυνατές ζημιές τις δύσκολες περιόδους θα πρέπει να μειώσουν το παραγωγικό τους κόστος.

- Η συμβολή του κλάδου στην περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας μπορεί να θεωρηθεί μικρή, αφού ο κλάδος παρουσιάζεται σε ορισμένους μόνο νομούς. Δεν πρέπει να παραλείπεται όμως ότι ο κλάδος επηρεάζει την ανάπτυξη και άλλων νομών, αφού για παράδειγμα ο βωξίτης εξορύσσεται στο Ν. Φωκίδας, δημιουργώντας και εκεί θέσεις εργασίας, μεγάλο μέρος του λατερίτη εξορύσσεται στο Ν. Ευβοίας, ενώ το σύνολο του χρωμίτη εξορύσσεται στο Ν. Κοζάνης.

Η λειτουργία των μονάδων στους νομούς όπου ο κλάδος θεωρείται βασικός δημιούργησε ή βελτίωσε τη γενικότερη υποδομή τους, αφού στις

περιοχές εγκατάστασης των μονάδων δημιουργήθηκαν λιμάνια, διανοίχθηκαν δρόμοι, εγκαταστάθηκαν δίκτυα ηλεκτροδότησης, υδροδότησης κ.λπ.

- Περαιτέρω ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας, είτε με τη μορφή επέκτασης της δυναμικότητας των ήδη υπαρχουσών μονάδων, είτε με την ίδρυση νέων, θα βοηθήσει στην εντατικοποίηση της έρευνας για νέα κοιτάσματα, ενώ ο πιθανός εντοπισμός αυτών θα δημιουργήσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη περιοχών που τις περισσότερες φορές, λόγω γεωμορφολογίας του εδάφους, είναι πολύ λίγο αναπτυγμένες.

Η περαιτέρω ανάπτυξη όμως της μεταλλουργικής βιομηχανίας χρειάζεται να βασισθεί στο σχεδιασμό μιας υπεύθυνης πολιτικής. Ο ρόλος του κράτους είναι πολύ σημαντικός στο σχεδιασμό και την υλοποίηση αυτής της πολιτικής. Η δημιουργία ενός χωροταξικού σχεδιασμού για τον καθορισμό μεταλλευτικών και βιομηχανικών ζωνών για την εγκατάσταση των μονάδων της μεταλλουργικής βιομηχανίας είναι ενέργεια που πρέπει να γίνει άμεσα. Οι Βιομηχανικές Περιοχές (ΒΙΠΕ.) που υπάρχουν σήμερα δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της μεταλλουργικής βιομηχανίας, που διαφέρουν από τις απαιτήσεις των άλλων βιομηχανικών κλάδων. Η επίλυση του θέματος και της τιμής της ηλεκτρικής ενέργειας είναι απαραίτητη προϋπόθεση όχι μόνο για τη δημιουργία νέων μονάδων, αλλά και για τη βιωσιμότητα των ήδη υπαρχουσών.

- Οι διεθνείς εξελίξεις στον κλάδο επηρεάζουν άμεσα τη πορεία του στην Ελλάδα. Η εμφάνιση νέων κρατών που διαθέτουν πλούσια επιφανειακά κοιτάσματα, άφθονους ενεργειακούς πόρους, χαμηλό εργατικό κόστος και ελαστικούς ή και ανύπαρκτους νόμους για την προστασία του περιβάλλοντος μετέβαλαν την ολιγοπωλιακή διάρθρωση που είχε ο κλάδος, κύρια μετά το 1975. Η μείωση του ρυθμού αύξησης της ζήτησης των μετάλλων σε συνδυασμό με την είσοδο στην αγορά αυτών των κρατών οδήγησε σε υπερπροσφορά προϊόντων στη διεθνή αγορά.

Τα προβλήματα και οι τρόποι αντιμετώπισής τους διαφέρουν για τον κάθε υποκλάδο της ελληνικής μεταλλουργικής βιομηχανίας.

Όσον αφορά το παραγωγικό κύκλωμα του χάλυβα, με δεδομένη την υπερπροσφορά που υπάρχει τόσο σε διεθνές όσο και σε κοινοτικό επίπεδο για τον ακατέργαστο χάλυβα και για τα "απλά επιμήκη προϊόντα" (σίδηρος-μπετόν, ράβδοι οπλισμού) τα ελληνικά χαλυβουργεία πρέπει να στραφούν στην παραγωγή πιο σύνθετων προϊόντων (μορφοσίδηρος). Στα πλατέα προϊόντα, με δεδομένη τη μεγαλύτερη αξία των πλατέων ψυχρής έλασης και των επιμεταλλωμένων (γαλβανισμένα κ.λπ.) όπως και την

τάση που παρατηρείται στην Κοινότητα (τα στάδια της παραγωγής και της επεξεργασίας να γίνονται σε διαφορετικά κράτη-μέλη), οι επιχειρήσεις του κλάδου πρέπει να προσανατολιστούν σ' αυτή την αγορά. Όσον αφορά το παραγωγικό κύκλωμα βωξίτη-αλουμίνας-αλουμινίου η κατάσταση διαγράφεται ως εξής: Η ζήτηση για αλουμίνιο θα συνεχίσει να αυξάνει κυρίως στην ΕΟΚ αλλά και στον κόσμο. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο ελληνικός βωξίτης θα ενταθούν. Το υψηλότερο κόστος εξόρυξης σε σχέση με τους τροπικούς βωξίτες δεν μπορεί να μεταβληθεί. Επιβάλλεται, κατά συνέπεια, η δημιουργία της μονάδας της αλουμίνας τόσο για την αξιοποίηση του ελληνικού βωξίτη όσο και σαν πρώτο δῆμα για τη δημιουργία και νέας μονάδας αλουμινίου.

Για τη διατήρηση της καλής θέσης στις αγορές που ήδη έχουν διεισδύσει τα προϊόντα της μεταποίησης του αλουμινίου απαιτείται η καλή ποιότητά τους καθώς και η κατασκευή νέων, πιο ποιοτικών και τεχνολογικά προηγμένων προϊόντων.

Όσον αφορά τους υποκλάδους του σιδηρονικελίου και σιδηροχρωμίου, η ελλειμματικότητα της Κοινότητας σ' αυτά τα προϊόντα είναι δεδομένη. Ετσι, η διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής στο μεταλλευτικό - μεταλλουργικό τομέα είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση αυτών των προϊόντων από τον οξύ ανταγωνισμό που δέχονται από τρίτες χώρες.

Το πολύ υψηλό κόστος για την ίδρυση νέων μονάδων παραγωγής προϊόντων νικελίου είναι αποθαρρυντικό για τη δημιουργία νέων μονάδων στον κόσμο. Η ζήτηση για νικέλιο αναμένεται - σε χαμηλό, μέτριο, βαθμό - να συνεχισθεί. Η επέκταση της δυναμικότητας της ΔΑΡΚΟ θα οδηγήσει σε καλύτερη αξιοποίηση του ήδη υπάρχοντος παγίου εξοπλισμού και θα βοηθήσει την εταιρεία να ελαττώσει τους κινδύνους που υπάρχουν για τη βιωσιμότητά της όταν η τιμή του νικελίου βρίσκεται χαμηλά. Το ίδιο ισχύει και για το σιδηροχρώμιο. Η επιχείρηση παραγωγής σιδηροχρωμίου δεν πρέπει να κλείσει και η διακοπή της λειτουργίας της έχει ήδη επιφέρει μεγάλη ζημιά. Οι προσπάθειες για τη μείωση του παραγωγικού της κόστους θα πρέπει να ενταθούν. Η ζήτηση για ανοξείδωτο χάλυβα διεθνώς θα αυξάνει. Η δημιουργία της μονάδας Α/Χ είναι σίγουρο ότι θα βοηθήσει και τις δύο εταιρείες παραγωγής σιδηρονικελίου και σιδηροχρωμίου, αφού τα προϊόντα τους αποτελούν τις πρώτες ύλες για την παραγωγή του. Επιπλέον, η μονάδα Α/Χ μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μεταποιητικών επιχειρήσεων, όπως έγινε και στην περίπτωση του αλουμινίου.

• Βασική προϋπόθεση ανάπτυξης για όλους τους υποκλάδους είναι ο σχεδιασμός και η παραγωγή νέων τεχνολογικά προϊόντων και η μείωση

του κόστους. Η Ελλάδα δεν διαθέτει ούτε πλούσια και καλής ποιότητας κοιτάσματα, ούτε άφθονους ενεργειακούς πόρους. Διαθέτει όμως ένα πολύ καλό ανθρώπινο επιστημονικό και εργατικό δυναμικό, που απέδειξε ότι μπορεί να στηρίξει αυτές τις προσπάθειες. Το παράδειγμα της ΛΑΡΚΟ και οι προσπάθειες που έγιναν στην ΕΛ.ΣΙ -αν και διακόπηκαν- συνηγορούν σ' αυτή την άποψη.

Η ύπαρξη και ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, ενώ η συμβολή της στην περιφερειακή ανάπτυξη επιφανειακά μόνο μπορεί να θεωρηθεί μικρή. Απαιτείται όμως μεγάλη προσπάθεια, μακρόπνοος προγραμματισμός και σχεδιασμός για να συνεχίσει να υπάρχει και να συμβάλλει στην ανάπτυξη του τόπου.

Κέντρα Ανάπτυξης Βασισμένα στην Τεχνολογία. Ο ρόλος τους στην οικονομία και στην τοπική ανάπτυξη: διεθνής εμπειρία και ελληνικές προοπτικές.

Μεταπτυχιακή εργασία, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1991

ΠΟΤΟΥΛΑ ΧΑΣΟΥΛΑ

Η παγκόσμια γεωγραφία της παραγωγής επηρεάζεται τα τελευταία χρόνια, σε σημαντικό βαθμό, από την χωροθέτηση των δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας, σε συνδυασμό με νέες μορφές οργάνωσης της παραγωγής. Οι Τεχνοπόλεις, τα Τεχνολογικά Πάρκα, τα Επιστημονικά Πάρκα, τα Κέντρα Καινοτομιών είναι οι συνηθέστερες τυποποιημένες μορφές τέτοιων χωροθετήσεων και καλύπτονται κάτω από τον γενικό όρο "Κέντρα Ανάπτυξης Βασισμένα στην Τεχνολογία" (Κ.Α.Β.Τ.), που χρησιμοποιείται στον τίτλο της εργασίας.

Το ερέθισμα για τον προσανατολισμό προς ένα τέτοιο θέμα έδωσε η διαπίστωση της ανάγκης για διερεύνηση, πρώτα της θεωρητικής βάσης επάνω στην οποία εμφανίστηκαν, λειτούργησαν και εξελίσσονται αυτές οι χωρικές συγκεντρώσεις και δεύτερο της δυνατότητας χρησιμοποίησής τους σαν λύση παραγωγικής αναδιάρθρωσης και τοπικής ανάπτυξης στην Ελλάδα. Δεν πρόκειται για μια μελέτη συγκεκριμένης περίπτωσης ούτε για κατάθεση συγκεκριμένης πρότασης ή λύσης, αλλά για παράθεση προβληματισμού και δημιουργία ερωτηματικών. Η εργασία, εξάλλου,

αντιμετωπίζεται και σαν αρχή περαιτέρω έρευνας εναλλακτικών λύσεων οικονομικής οργάνωσης σε τοπικό κυρίως επίπεδο. Το θέμα αναπτύσσεται σε έξι κεφάλαια, από τα οποία τα τέσσερα είναι βασικά ενώ το πρώτο εισαγωγικό και το τελευταίο σύνοψη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται κατ'αρχή προσπάθεια ένταξης των Κ.Α.Β.Τ. στο κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον που τα δημιουργήσε. Οι χωροθετικές τάσεις της δεκαετίας του '70 και '80 εμφανίζονται να επηρεάζονται αποφασιστικά από τις προσπάθειες για καπιταλιστική ανασυγκρότηση και επαναδιομηχάνιση. Την παρακμή πολλών "παράδοσιακών" βιομηχανικών κέντρων, που είχαν συνδέσει την ανάπτυξή τους με κλάδους κυρίως βαριάς βιομηχανίας και το μαζικό μοντέλο συσσώρευσης, διαδέχεται ανάπτυξη νέων περιοχών και ανακατατάξεις στο εσωτερικό παλαιών. Συχνά οι ανακατατάξεις αυτές συνδέονται με ανάδειξη νέων παραγωγικών συνόλων υψηλής τεχνολογίας αλλά και καταναλωτικών αγαθών υψηλής ποιότητας, νέες μορφές ευέλικτης παραγωγικής διαδικασίας, νέους τρόπους κοινωνικής και πολιτικής ρύθμισης. Χωρίς πρόθεση γενικεύσεων υπογραμμίζονται τρεις ενδιαφέρουσες γι' αυτή την εργασία τάσεις, όπως προκύπτουν από την βιβλιογραφία. Η πρώτη αφορά τις περιοχές της ευέλικτης εξειδίκευσης. Μία δεύτερη τάση εκπροσωπείται από τις περιοχές έρευνας και βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας. Μία τρίτη τάση μπορούν να θεωρηθούν οι μητροπολιτικές περιοχές έντονης ανάπτυξης του τριτογενή τομέα.

Στην συνέχεια επιχειρείται μία οριοθέτηση των διαφόρων τύπων Κ.Α.Β.Τ. των οποίων η ποικιλία αντικειμένων και όρων δημιουργεί συχνά σύγχυση. Συνηθέστερα στην βιβλιογραφία αναφέρονται οι Τεχνοπόλεις, οι Τεχνότοποι ή Τεχνοπόλοι, τα Επιστημονικά Πάρκα, τα Τεχνολογικά Πάρκα, τα Πάρκα Έρευνας, οι Επιστημονότοποι, τα Κέντρα Καινοτομιών, τα Εκκολαπτήρια ή Θερμοκοιτίδες επιχειρήσεων. Κοινά χαρακτηριστικά αυτών των τύπων είναι ότι: α) Αποτελούν όλα χωροθέτηση δραστηριοτήτων έρευνας σε συνδυασμό με παραγωγή, β) Οι τομείς νέας, υψηλής τεχνολογίας και προηγμένης γνώσης παίζουν πρωτεύοντα ρόλο, γ) Απαιτούν ή δημιουργούν υψηλό επίπεδο υποδομών (ερευνητική, τεχνική, διοικητική), δ) Έχουν ιδιαίτερες απαιτήσεις σε εργατικό δυναμικό (αφ' ενός υψηλές ειδικεύσεις αφ' ετέρου ανειδίκευτους-χαμηλόμισθους εργάτες), ε) Απαιτούν ευελιξία σε όλα τα επίπεδα (διοίκηση, θεσμούς, αγορές εργασίας, παραγωγή, συναλλαγές), στ) Επιδιώκουν συνήθως δημιουργία "καλού" επιχειρηματικού κλίματος, φυσικού περιβάλλοντος και βιοτικού επιπέδου στην περιοχή εγκατάστασης, ζ) Ο στόχος της συμβολής στην αύξηση της παραγωγικότητας και την εκβιομηχάνιση είναι κοινός.

Η ποικιλία όμως των δραστηριοτήτων και ο τρόπος που χρησιμοποιούνται οι όροι κάνουν κάθε περίπτωση ιδιαίτερη.

- Η δημιουργία κατ'αρχή ενός Κ.Α.Β.Τ. άλλοτε ήταν αποτέλεσμα της λειτουργίας της αγοράς (κυρίως στις ΗΠΑ), άλλοτε αποτέλεσμα προγραμματισμού και σχεδιασμένης παρέμβασης. Στην δεύτερη περίπτωση, εκτός από τον στόχο της οικονομικής ανηξιογόνησης, πολλές φορές υπάρχει και ο στόχος της περιφερειακής ανάπτυξης (Ιαπωνία, Γαλλία, Ευρωπαϊκή ζώνη του ήλιου). Φυσικά υπάρχουν και μία σειρά ενδιαμέσες περιπτώσεις.

- Η έκταση και το περιεχόμενο των λειτουργιών διαφέρουν. Μία Τεχνόπολη π.χ. εκτείνεται σε μία κλίμακα πολεοδομικού συγκροτήματος ή περιφέρειας, όπου συνυπάρχουν πανεπιστήμια, ιδρύματα, παραγωγικές μονάδες, άλλα μικρότερης έκτασης κέντρα τεχνολογίας όπως Τεχνολογικά Πάρκα, Κέντρα Καινοτομιών. Οι βασικές λειτουργίες της, εξ' άλλου (εκπαίδευση, έρευνα, θοήθεια σε νέες-καινοτόμες επιχειρήσεις, ανάληψη επιχειρησιακών δραστηριοτήτων, χρηματοδότηση, παραγωγή, εφαρμογές) θα πρέπει να συνδέονται αρμονικά με τις υπόλοιπες παραγωγικές, πολιτιστικές κ.λπ. δραστηριότητες που προκύπτουν από την χρήση της περιοχής σαν αστική. Πιο περιορισμένες εμφανίζονται οι λειτουργίες ενός Τεχνολογικού Πάρκου, το οποίο συνήθως είναι εγκατεστημένο σε περιοχή οριοθετημένη, χωρίς άλλες χρήσεις εκτός από εκείνες του Πάρκου. Το Κέντρο Καινοτομιών περιορίζεται σε ακόμα μικρότερη έκταση. Μπορεί να αποτελείται από ένα μόνο κτίριο, με λειτουργίες κυρίως μεταφοράς νεωτερισμών σε νεοϊδρυμένες επιχειρήσεις. Ανεξάρτητα από το μέγεθος του Κέντρου, σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει κλαδική εξειδίκευση (π.χ. βιοτεχνολογία στον τεχνότοπο της Lyon Sud, ηλεκτρονική στην Silicon Valley) σε άλλες ποικιλία αντικειμένων. Επίσης στα Βπιστημονικά Πάρκα της Αγγλίας δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην έρευνα, ενώ αλλού στην παραγωγή. Το είδος και το μέγεθος των μονάδων που εγκαθίστανται μέσα σ' ένα Κ.Α.Β.Τ. αποτελούν ένα άλλο σημείο διαφοροποίησης. Πάντως, ενώ είναι πολυάριθμες οι νέες, καινοτόμες επιχειρήσεις, φαίνεται ότι οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες καθορίζουν από την κατεύθυνση μέχρι την ακτινοβολία ενός Κέντρου.

- Σημαντικό σημείο διαφοροποίησης αποτελούν και οι φορείς ίδρυσης-λειτουργίας και χρηματοδότησης των Κ.Α.Β.Τ. Στις περισσότερες περιπτώσεις τον βασικότερο ρόλο παίζει ένα πανεπιστήμιο. Το κράτος, τοπικοί φορείς και ιδιώτες συμμετέχουν με διαφορετική σε κάθε περίπτωση αναλογία.

Ενώ η εμπειρική προσέγγιση του θέματος "Κ.Α.Β.Τ." εμφανίζεται πλούσια στην βιβλιογραφία, η διατύπωση μιας θεωρητικής προσέγγισης

παρουσιάζει δυσκολίες. Οι κλασικές θεωρίες των πόλων ανάπτυξης και του τόπου εγκατάστασης δεν αρκούν για να ερμηνεύσουν τις συγκεκριμένες χωρικές επιλογές. Η βιομηχανία προηγμένης τεχνολογίας, με τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, που προκαλεί, μπορεί να συμβάλλει στην αναδιάρθρωση της οικονομίας, δεν μπορούμε όμως να πούμε τίποτα για τη συμβολή της στην διάχυση και την περιφερειακή ανάπτυξη (παρ'όλο που συχνά στην πράξη τα Κ.Α.Β.Τ. χρησιμοποιούνται σε πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης). Αντίθετα, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι τομείς υψηλής τεχνολογίας παρουσιάζουν μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση με τοπικές συνθήκες παραγωγής, και άλλους τοπικούς παράγοντες απ'ότι οι προωθητικοί τομείς των προηγούμενων βιομηχανικών συγκεντρώσεων. Οι αντιφάσεις, που ήδη υπήρχαν στην περιφερειακή πολιτική που βασίστηκε στους πόλους ανάπτυξης, δεν αίρονται με τις σύγχρονες πολιτικές. Μάλλον οι περιφερειακές ανισότητες παίρνουν άλλη μορφή. Οι καρεσμένες "ανεπτυγμένες" ζώνες και οι κενές "υπανάπτυκτες" περιοχές αντικαθίστανται στην περίπτωση των Κ.Α.Β.Τ. απ'ένος με τις προνομιακές-αποσυμφορημένες περιοχές, που συνδέονται μ'επιτυχία με μητροπολιτικά κέντρα του καπιταλισμού και όπου συγκεντρώνονται οι δραστηριότητες έρευνας, σχεδιασμού, διοίκησης, πειραματικής παραγωγής και απ'ετέρου με περιοχές της περιφέρειας, όπου συγκεντώνονται οι κατασκευαστικές, ρυπογόνες διαδικασίες παραγωγής ρουτίνας.

Μία σειρά από παράγοντες, που έχει διαπιστωθεί ότι παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εγκατάληψη παλαιών και στην υιοθέτηση νέων χωροθετικών προτύπων, θα πρέπει να διερευνηθούν προκειμένου να διατυπωθεί το θεωρητικό πλαίσιο ένταξης των Κ.Α.Β.Τ. Ακολουθεί μία πρώτη επιλογή τέτοιων παραγόντων:

1. Τα νέα σύνολα τομέων παραγωγής που βασίζονται στην υψηλή και νέα τεχνολογία. Εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά, (εξάρτηση από την προηγμένη γνώση και έρευνα, αυξημένη παραγωγικότητα, ευελιξία στις επενδύσεις κεφαλαίων, κοινές τοπικές ανάγκες κ.λπ.), που τα διαφοροποιούν από τους κλάδους προηγούμενων καθεστώτων συσσώρευσης. Απόκτησαν σε δεδομένη στιγμή ν'αποδοσμευθούν από τις παλιές βιομηχανικές περιοχές, όπου οι αρνητικές οικονομίες συγκέντρωσης όλο μεγάλωναν σε βάρος των θετικών.

2. Οι τοπικές αγορές εργασίας. Οι σύγχρονες συγκεντρώσεις απαιτούν μία αγορά πολυπληθή, διασπασμένη και διαφοροποιημένη τόσο από την άποψη της ειδίκευσης όσο και ιστορικών, ταξικών, φυλετικών χαρακτηριστικών. Αυτά σήμερα αξιοποιούνται στο έπακρο με την εκμετάλλευση αγροτικών πληθυσμών, μεταναστών, γυναικών και μέσω της διάδοσης

άτυπων μορφών εργασίας. Μία τέτοια αγορά διαφοροποιείται από εκείνες προηγούμενων βιομηχανικών κέντρων, όπου η διαμορφωμένη εργατική συνείδηση και κουλτούρα έκανε την εργατική δύναμη διεκδικητική και "δύσκαμπτη".

3. Νέες συνθήκες στην οργάνωση της παραγωγής. Κάποιοι νεοτερισμοί φαίνεται να συνδέονται με τα Κ.Α.Β.Τ. Τέτοιοι, μεταξύ άλλων, είναι: η τάση για κάθετα αποσυντιθέμενη οργάνωση της παραγωγής, αποκέντρωμένο οργανωτικά εργοστάσιο, οριζόντια παραγωγική αποκέντρωση, παραγωγή "just in time", η ικανότητα προσαρμογής σε αλληλεξαρτήσεις, δίκτυα και συνεργασίες, η διεύρυνση και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας (διαχωρισμός δραστηριοτήτων έρευνας, σχεδιασμού κ.λπ. από τις κατασκευαστικές).

4. Ο ρόλος των τοπικών πολιτικών. Οι δραστηριότητες υψηλής τεχνολογία εμφανίζουν την τάση να κατευθύνονται (όταν δεν μπορούν να επιβάλλουν αλλαγές) σε περιοχές συντηρητικές ή χωρίς παρελθόν πολιτικών κινητοποιήσεων.

5. Η οργάνωση της κοινωνίας, το ιστορικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Οι υπέρμαχοι των Κ.Α.Β.Τ. προβάλλουν το σεβασμό του περιβάλλοντος και τη δημιουργία "καλού επιχειρησιακού κλίματος" σαν επίτευγμα ανώτερης ποιότητας ζωής στον τόπο εγκατάστασής του.

Ένα μεγάλο τμήμα της εργασίας, το τρίτο κεφάλαιο, αφορά την μεταφορά εμπειρίας από την διεθνή πρακτική. Εκτός από τη βιβλιογραφία, ένα μεγάλο μέρος της εμπειρίας αυτής αποτελούν εντυπώσεις από προσωπικές επισκέψεις σε Κ.Α.Β.Τ. Η επιλογή χωρών και συγκεκριμένων Κέντρων έγινε στο κεφάλαιο αυτό με κριτήρια: την αντιπροσωπευτικότητα σε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, την χρησιμότητα της εμπειρίας για την Ελλάδα και την ύπαρξη στοιχείων.

Με αυτό τον άξονα η περίπτωση της μετακίνησης δραστηριοτήτων υψηλής τεχνολογίας στις ΗΠΑ προς τα νότιο-δυτικά παράλια (κύρια Ν. Καλλιφόρνια), εξετάζεται σαν χαρακτηριστική περίπτωση "αυθόρμητης" ανάπτυξης Τεχνολογικών Πάρκων, κάτω από τη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς. Επίσης στην περίπτωση των ΗΠΑ είναι χαρακτηριστικός ο ρόλος που έπαιξαν ιστορικοί και τοπικοί παράγοντες, όπως το προηγούμενο κατασκευής αεροσκαφών, η ύπαρξη στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην περιοχή, το πανεπιστήμιο του Stanford ή στην περίπτωση της Silicon Valley η εγκατάσταση εκεί μεγάλων εταιρειών ηλεκτρονικών.

Στην Γαλλία αντίθετα η ίδρυση Τεχνοπόλεων συνήθως αποτελεί αντικείμενο προγραμματισμού σε επίπεδο εθνικό και τοπικό. Εδώ λειτουργεί σε πολλές περιπτώσεις ένα μοντέλο που αναπτύσσεται σε δύο

επίπεδα: ο' εκείνο της Τεχνόπολης (Technopole), που συνιστά δίκτυο προώθησης τεχνολογία σε μία έκταση αστικής περιοχής και σ' ένα άλλο επίπεδο, του Τεχνότοπου (Technopole), περιορισμένης έκτασης, που αναπτύσσεται μέσα στα όρια της Τεχνόπολης. Σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα εξετάζεται η περίπτωση της τεχνόπολης της Lyon με τους τρεις τεχνότοπους (Lyon Sud, Lyon Ouest, Lyon la Doua). Το επιστημονικό πάρκο Sophia Antipolis εξετάζεται επίσης σαν χαρακτηριστική περίπτωση προσπάθειας επέμβασης στο κοινωνικο-οικονομικο-πολιτιστικό προφίλ μιας περιοχή κοντά στην Νίκαια της Νότια Γαλλίας. Τέλος εξετάζεται η Cite scientifique Ile de France.

Στην Αγγλία για τα Κ.Α.Β.Τ. συνήθως χρησιμοποιείται ο όρος Επιστημονικά Πάρκα όπου ο ρόλος κάποιου πανεπιστημίου είναι αποφασιστικός στις περισσότερες περιπτώσεις, ενώ περιορισμένο είναι το ενδιαφέρον του κράτους. Το Cambridge Science Park, αν και δεν είναι ο χαρακτηριστικός τύπος εγγλέζικου Επιστημονικού Πάρκου, εξετάζεται ιδιαιτέρως λόγω της εξαιρετικής επίδρασης που είχε στην ευρύτερη περιφέρεια.

Στην Ο.Δ.Γ. τα Κ.Α.Β.Τ. ονομάζονται Business Innovation Centres (B.I.C.) και έχουν κυρίως χαρακτήρα Κέντρων Καινοτομιών με έμφαση στην παραγωγή.

Η Ιταλία, ενώ χρησιμοποιεί νεωτερισμούς σε μεγάλη έκταση δεν έχει αναπτύξει τυποποιημένα Κ.Α.Β.Τ. Η Τεχνόπολη του Bari είναι απο τις ελάχιστες τέτοιες δραστηριότητες με στόχο να λειτουργήσει σαν πιλότος ανάπτυξης μιας περιοχής της Νότιας Ιταλίας.

Τέλος εξετάζεται η περίπτωση της Ιαπωνίας, σαν παράδειγμα κρατικής παρεμβατικής πολιτικής. Είναι εξάλλου η μόνη χώρα που υπάρχει νομικό-θεσμικό πλαίσιο για ίδρυση Επιστημονικών Πάρκων και Τεχνοπόλεων.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην Ελληνική πρακτική ίδρυσης Τεχνοπόλεων και Τεχνολογικών Πάρκων. Ο κύριος φορέας υλοποίησης του προγράμματος στην Ελλάδα ήταν (τουλάχιστον μέχρι τον Μάιο 1991) η Ε.Τ.Β.Α. σε συνεργασία με το Υ.Β.Ε.Τ. Από τις σημαντικότερες δραστηριότητες που έχουν αναπτυχθεί μέσα ή έξω από το πλαίσιο αυτού του προγράμματος είναι: α) η κατάρτηση μελετών. Οι τρεις από αυτές είναι γενικού θεωρητικού ενδιαφέροντος και καταλήγουν σε προτάσεις είτε για τον ρόλο που μπορούν να παίξουν τα Τεχνολογικά Πάρκα στην Ελλάδα, είτε συγκεκριμένα για ίδρυσή τους σε ορισμένες περιοχές. Άλλες οκτώ προκαταρκτικές μελέτες έχουν πραγματοποιηθεί στα πλαίσια του κεντρικού προγραμματισμού, όπου καταγράφεται η συγκέντρωση δραστηριοτήτων και παραγόντων στην Ελλάδα σήμερα. Πρίν ακόμα τεθεί

σε λειτουργία το πρόγραμμα, το Υ.Β.Ε.Τ. είχε ήδη αναλάβει πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση. Χρησιμοποίησε τα Ιδρύματα Τεχνολογίας και Έρευνας που είχε ιδρύσει στα μέσα της δεκαετίας του '80 στο Ηράκλειο, την Πάτρα και την Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα την ευθύνη ίδρυσης Τεχνολογικού Πάρκου έχει αναλάβει ο "Δημόκριτος". Ο Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. επίσης μέσα σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο (θεσμικό αλλά και απο άποψη περιεχομένου) πραγματοποιεί ήδη από το 1988 πρόγραμμα ίδρυσης Κέντρων Καινοτομιών στη Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Βόλο και Ηράκλειο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο σχολιάζονται οι προοπτικές επιτυχίας ενός προγράμματος ίδρυσης Τεχνοπόλεων στην Ελλάδα και επιχειρείται μία γενικότερη αξιολόγηση τους. Οι εκτιμήσεις αφορούν σε τρία κυρίως επίπεδα:

- στο επίπεδο της μεθόδευσης των πρωτοβουλιών
- στο επίπεδο των δυνατοτήτων της Ελλάδας να υιοθετήσει ανάλογα αναπτυξιακά πρότυπα
- στο επίπεδο της ποιότητας της "ανάπτυξης".

Σχετικά με το πρώτο επίπεδο, οι διαπιστώσεις που γίνονται είναι ότι:

α) Το πρόγραμμα της Ε.Τ.Β.Α. ξεκινάει με δεδομένη τόσο την δυνατότητα προσαρμογής όσο τις περιοχές και το είδος των Κέντρων που προγραμματίζονται, ενώ πολύ αργότερα καταρτίζονται οι προκαταρκτικές μελέτες. Το πρόγραμμα εξάλλου εκμεταλλεύεται ένα εθνικό κοινοτικό πλαίσιο στήριξης και χρηματοδότησης (Sprint, Σ.Π.Α.) χωρίς διευκρίνηση των διεθνών όρων. Τέλος εντάσσονται τα Τεχνολογικά Πάρκα στο θεσμικό πλαίσιο των ΒΠΠΕ (Ν.4458/68). Ηδη οι μεθοδεύσεις αυτές περιέχουν το κίνδυνο το πρόγραμμα να εκτραπεί είτε σε μία ατυχή μεταφορά ξένων προτύπων, είτε να αναδραστηριοποιηθούν σε Τεχνολογικά Πάρκα οι γνωστές ΒΠΠΕ.

β) Η επιλογή "υποδειγματικών περιοχών" στην Ελλάδα βασίζεται στην ιεράρχηση πόλεων, με κύριο κριτήριο την συγκέντρωση δραστηριοτήτων και πληθυσμού.

γ) Είναι εμφανής η έλλειψη ειδικών στόχων στο πρόγραμμα Ε.Τ.Β.Α.-Υ.Β.Ε.Τ. καθώς και η ένταξη σε γενικότερους αναπτυξιακούς στόχους (στρατηγικός στόχος αναδιάρθρωση της Ελληνικής οικονομίας, κλαδικού εκσυγχρονισμού, άσκηση τοπική ή περιφερειακής πολιτικής).

δ) Διαπιστώνεται, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, έλλειψη ουσιαστικού ενδιαφέροντος από άμεσα ενδιαφερόμενους (Πανεπιστήμια, επιχειρηματίες κ.λ.π.).

Πέρα από τις γενικότερες αυτές αδυναμίες, οι ενέργειες της Γ.Γ.Ε.Τ. που είχαν προηγηθεί του κεντρικού προγράμματος, και τώρα γίνεται

προσπάθεια ένταξης τους σ' αυτό, πρέπει να θεωρηθούν πιο ρεαλιστικές. Η ίδρυση Τεχνολογικών Πάρκων σ' αυτή την περίπτωση εμφανίζεται σαν συστέγαση των Ινστιτούτων Έρευνας Τεχνολογίας με θερμοκοιτίδες επιχειρήσεων ή επιχειρησιακά κέντρα. Ανάλογη μικρή κλίμακας προβλέπεται να είναι και το Τεχνολογικό Πάρκο στον Δημόκριτο στην Αθήνα. Αντίθετα με το πρόγραμμα του Υ.Β.Ε.Τ. οι δραστηριότητες του Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ. για ίδρυση Κέντρων Καινοτομιών δεν προβλέπεται να ενταχθούν στον κεντρικό προγραμματισμό. Αναπτύχθηκαν μέσα σε διαφορετικό πλαίσιο στήριξης και αλευθύνεται σε Μ.Μ.Ε. Το πρόγραμμα αυτό όμως παρά την εκ πρώτης όψεως καλύτερη προσαρμοστικότητα του στο Ελληνικό πρότυπο, αδράνησε. Δεν έγινε ποτέ καθαρό πιο είναι το αντικείμενο των Κέντρων Καινοτομιών, τα οποία ή δεν λειτούργησαν ποτέ ή οι εγκαταστάσεις και ο εξοπλισμός τους χρησιμοποιήθηκαν ευκαιριακά ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές.

Στο επίπεδο της δυνατότητας υιοθέτησης στρατηγικών ανάπτυξης βασισμένων στην ίδρυση Κ.Α.Β.Τ. τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα. Τα Κ.Α.Β.Τ. συμβάλλουν στην αναδιάρθρωση της βιομηχανίας και στην αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της διάχυσης της έρευνας και της σύνδεσής της με την παραγωγή, μέσω της ικανότητας των κλάδων υψηλής τεχνολογίας να εκμεταλλεύονται νέους τρόπους παραγωγής και να αποδεσμεύονται από παλιά βιομηχανικά κέντρα με αρνητικές οικονομίες συγκέντρωσης. Η λειτουργία αυτή των Κ.Α.Β.Τ. παρατηρήθηκε σε μητροπόλεις του καπιταλισμού, με συγκεκριμένο οικονομικό-κοινωνικό πρότυπο ανάπτυξης και στη βάση ύπαρξης υψηλού επιπέδου και διαχυμένης στην περιφέρεια υποδομής (ερευνητική, τεχνική, διοικητική, κοινωνική κ.λπ.). Εξ' άλλου η θέση αυτών των χωρών στον διεθνή καταμερισμό εργασίας τους δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης και φύλαξης τεχνογνωσίας, σχεδιαστικών και διοικητικών δραστηριοτήτων στο έδαφος τους ή σε επιλεγμένα τμήματα του. Αντίθετα στην περίπτωση της Ελλάδας οι διαφορετικές ιστορικές συνθήκες ανάπτυξης κάνουν δύσκολο τον προγραμματισμό στρατηγικών ίδρυση Κ.Α.Β.Τ. Παράγοντες όπως ο περιορισμένος ρόλος της βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας και της δυνατότητας να αποτελέσει βάση για βιομηχανική αναδιάρθρωση, το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης τη έρευνας και της τεχνολογίας, η σχεδόν ολοκληρωτική εισαγωγή του από το εξωτερικό, η έλλειψη υποδομών, ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας και η ανελαστικές-αντιπαραγωγικές δομές της Ελληνικής διοίκησης, η ανεπάρκεια δομών, δικτύων και αλληλεξαρτήσεων στην παραγωγική διαδικασία είναι περιοριστικοί για την ίδρυση Κ.Α.Β.Τ. Η υπέρβαση εξάλλου, της κρίσης στην Ελληνική βιομηχανία δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται με την ίδια λογική εκείνης των μητροπόλεων

του καπιταλισμού. η κρίση του φορντιστικού παραγωγικού πρότυπου δεν αφορά ιδιαίτερα την Ελλάδα, δεδομένου ότι δεν χαρακτηρίσε (εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις) την Ελληνική βιομηχανική παραγωγή.

Ο προσανατολισμός της "ανάπτυξης" που προωθείται τοπικά μέσω των Κ.Α.Β.Τ. αποτελεί τέλος ένα τρίτο επίπεδο προβληματισμού. Η μεγέθυνση κάποιων δεικτών (απασχόληση, Α.Ε.Π.) είναι γεγονός σε πολλές περιπτώσεις εγκατάστασης. Διαπιστώνονται όμως "σύγχρονες" μορφές εκμετάλλευσης της εργασίας, όπως φυλετικές διαφοροποιήσεις, άτυπη-παράνομη εργασία, έμμεση εκμετάλλευση μικροεπιχειρηματιών, έλεγχος και ενσωμάτωση ειδικευμένων στελεχών σε διοικητικές λειτουργίες. Η βοήθεια για ανάπτυξη νέων-καινοτόμων επιχειρήσεων είναι πραγματικότητα μέσα από τις λειτουργίες εκκολαπτηρίου. στις περισσότερες περιπτώσεις όμως πολύ λίγες από αυτές επιδιώνουν σε συνθήκες ανταγωνισμού. Το φυσικό, πολιτιστικό περιβάλλον και η ποιότητα ζωής προβάλλονται περισσότερο από ποτέ σαν επιτεύγματα των Κ.Α.Β.Τ. Ετοι ενώ το σύγχρονο πρόσωπο αναδιάρθρωσης του καπιταλισμού εμφανίζεται εξωτερικά με ποιοτικά χαρακτηριστικά, στην πραγματικότητα αυτά αφορούν μόνο την περιοχή εγκατάστασης και έναν περιορισμένο αριθμό στελεχών. Στην άλλη άκρη βρίσκονται οι συνθήκες εργασίας των έγχρωμων, μεταναστών και άλλων χαμηλόμισθων εργαζομένων στην συναρμολόγηση και τον έλεγχο των προϊόντων. Η προσπάθεια επέμβασης και επιβολής συγκεκριμένου προτύπου ζωής, ανεξάρτητα από τα υπάρχοντα πολιτιστικά-κοινωνικά πρότυπα, είναι εμφανής.

Σύμφωνα με την άποψη της εργασίας, μία ολοκληρωμένη στρατηγική βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ελλάδα βασισμένη στην δημιουργία Τεχνοπόλεων δεν είναι δυνατή (ίσως ούτε επιθυμητή). Αντίθετα μέρος της λογικής αυτής θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο σε πολλές περιπτώσεις. Σαν αρχή προβληματισμού προς αυτή την κατεύθυνση αναπτύσσονται τρία υποθετικά σενάρια.

Το πρώτο σενάριο αφορά την υπόθεση μιας εξωγενούς επέμβασης μέσα στα πλαίσια γενικότερων επιλογών του διεθνούς κεφαλαίου (ιδίως στις χώρες της Μεσογείου). Μια τέτοια χωροθέτηση, εκτός από την σύνδεσή της με διεθνή φαινόμενα, θα επηρέαζε ίσως και την εθνική οικονομία μακροχρόνια και την τοπική κοινωνικο-οικονομική ζωή, ενώ είναι αμφίβολος ο ρόλος της στην περιφέρεια υποδοχής.

Για τη διατύπωση του δεύτερου και του τρίτου σεναρίου παίρνονται υπόψη θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά της Ελληνικής παραγωγικής δομής, όπως η διάρθρωση των κλάδων και ο τρόπος χωροθέτησης τους στην Ελληνική περιφέρεια, το μέγεθος των επιχειρήσεων, η ανάγκη εισαγωγής νεωτερισμών στην παραγωγή, η αδυναμία ανάπτυξης έρευνας

απο τις ίδιες τι επιχειρήσεις, η ακαμψία του δημόσιου τομέα, η έλλειψη υποδομών, η διαπίστωση ύπαρξης στοιχείων ανάπτυξης τοπικών παραγωγικών συστημάτων σε διάφορες περιοχές και η παρατήρηση φαινομένων δυναμισμού σε άλλες. Με βάση τέτοια χαρακτηριστικά το δεύτερο και τρίτο σενάριο αφορούν το ενδεχόμενο λειτουργίας, σε τοπικό κυρίως επίπεδο, είτε μικρής κλίμακας κέντρων με σκοπό την διευκόλυνση εισαγωγής νεωτερισμών, είτε ανάπτυξη δικτύων τεχνολογικής υποστήριξης επιχειρήσεων. Προϋπόθεση της αποδοτικής λειτουργίας των σεναρίων αυτών είναι η σύγχρονη ανάπτυξη υποδομών στην περιφέρεια και η διοικητική αποκέντρωση. Η αναζωογόνηση, κάτω από αυτές τις συνθήκες, δυναμικών τοπικών παραγωγικών συστημάτων μπορεί να αποτελέσει μια εναλλακτική πρόταση οικονομικής αναδιοργάνωσης με έμφαση στην διάχυση της ανάπτυξης και πέρα από την λογική των πόλων και κέντρων ανάπτυξης.